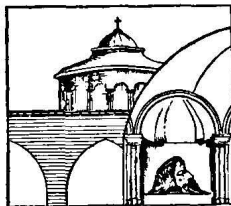

ՍԻՈՆ
Կրօնական Գրական
Բանասիրական

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏ. ԵՐԻՌԱՆԼԻՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹՅԱՆ

ՀՈՐ
 ԵՐԶԱՆ

1961

ԼԵ.
 ՏԱՐԻ

«سِيُون» مجلة أرمنية شهرية، دينية، أدبية، ثقافية. للغة والبيان

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology
 Printed in JERUSALEM

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

— Քրիստոնեութեան յաղթանակը

Ա. Ն.

Երև

97

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

— Հոգևոյ անմահութիւնը

Գր. Ա. ՍԱՐԱՖԵԱՆ

100

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

— Անեծք

Իր. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

103

ԿԱՆՈՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

— Վարդապետութեան ասիմանները
Հայ եկեղեցւոյ մէջ

ՏԼՈՅԱ

105

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

— Գանգատ

Ն. ԵՊԻՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

109

ԳՐԱԽՅԱԿԱՆ

— «Լիակատար Քերականութիւն Հայոց Լեզուի
Համեմատութեամբ 562 Լեզուներին»

ԱՆՈՒՇԱԽԱՆ ՎՐԻ. ԶՂԶԱՆԵԱՆ

114

ԻՄԱՍՏԱՍԽՐԱԿԱՆ

— Միջոցը եւ ոգին

Թրգմ. ՇԱՀԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

119

— Յայտնութեան Աստուածը ըստ Փիլոնի
եւ վերջին ժամանակներու զինք ուսացողները

Թրգմ. Վ. Ա. Գ. եւ Ա. Ս. Պ.

122

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Եկեղեցականք - Բեմականք

125

— Պատեօնականք

126

ՍԻՈՆ - ի Տարեկան Բաժնեգինն է,
բալոր երկիրներու համար, Անգլ. Շիլին 20

تصديرها - بطريحية الارمن الارثوذكس المدير والمحرر المسؤول - صاحب النياة رئيس الاساقفة هايكازون أبراهيميان
المدد ١٩٦١ طبع في مطبعة دير الارمن - القدس

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.
Editor - Archbishop Haigazoun Abrahamian. Armenian Convent, Jerusalem.
Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

* * *

Յիսուսի խորհուրդը՝ որ հիմնական սկզբունքն է իր վարդապետութեան, կապ ունի ամբողջին ո՛չ միայն հոգիներու՝ այլև իրերու բնութեան հետ։ Արդէն բնութիւնն ա՞յլ խորապէս խորհրդաւոր է։ Գիտութիւնը՝ հակառակ իր՝ հսկայական քայլերուն, անկարող եղած է լուծել տիեզերական կազմութեան զաղտնիքը և մարդկային գոյութեան առեղծուածը։ Ուրկէ՞ կու գանք, ինչո՞ւ եկած ենք, ո՞ւր կ'երթանք, ո՞վ ենք։ Հարցումներ՝ որոնք չունին գիտական բացատրութիւն։ Տիեզերքի կազմութիւնը, իրերու տեսականութիւնը, մարդկային ծագումը անթափանցելի խորհուրդներ են ինքնին։ Անոնց բաղդատութիւնը, տեսականութիւնը և վախճանը կը կրեն յարանման բնոյթ՝ միշտ անլուծելի։ Մարդուն մէջ ու մարդէն դուրս, բնութեան մէջ բոլոր տեսանելի ու անծանօթ տարրերն ու սնոնց ապագայ ճակատագիրը կը կազմեն մեր մտայնութեան առջև անդնդախոր վիճ մը։ Այնքան խորհրդաւոր՝ որքան պարզ անհատի մը ծնունդն ու ճակատագիրը։

Արդէն նիւթին ու հոգիին բոլոր երևոյթները լիապէս քօղարկուած են խորհրդատիպ շղարշով մը։ Մանուկը որ կը ժպտի օրօրոցին մէջ՝ ծնած է ու կ'ապրի կեանքի բացարձակ խորհուրդին մէջ։ Ծերունին որ ապրած է կեանքը՝ իր հուսկ ժամերուն կը խորհի մահուան ու յաւիտենականութեան խորհուրդի մասին։ Մարդը իր կիրքերով, յոյզերով ու երազներով — նոյնիսկ իր ծիծաղովն ու արցունքովը — չի՞ ներկայացներ միթէ խորհուրդներու ամենէն զարմանալին։ Ուրկէ՞ կը ժայթքի մարդեղէն նիւթը կենդանացնող կայծը։

Աստուծոյ էութիւնը, Յիսուսի աստուածային էութիւնը տիեզերական խորհուրդներուն խորհուրդն է, որուն ո՛չ մէկ իմաստասէր, ո՛չ մէկ գիտուն, ո՛չ մէկ աստուածաբան կարող է գիտակցօրէն թափանցել։

— «Ո՞վ կարող է սեւեռել Անոր շանթահար մեծութեանը կայծակին», կը գոչէ երանելին Յոր, իր դժբախտութեան ալբանոցին վրայ (Յոր, ԻԶ. 14)։

— «Ի՞նչպէս կարելի է ըմբռնել Անոր երկնային գոյութիւնը, որուն վեհ հանգամանքը չունի որևէ բաղդատական աւերնչութիւն զգայուն իրերուն հետ», կը գրէ Թովմաս Ագուինացին։

— «Լոյս ի լուսոյ, լոյս յաւիտեանկան, Աստուած անճառելի, Աստուած անխմանալի», կ'երգեն մեր շարականները:

Աստուծոյ իրականութեան, աստուածային խորհուրդի իմաստը ճշմարտութեան իմաստն է: Եւ նոյնիսկ կրօնք մը որ կը դիմէ բանականութեան, բացատրելու համար Աստուծոյ գոյութիւնը վերացական տեսութիւններով, կը դադրի կրօնք ըլլալէ, վստիզի կը հոկասէ աստուածային յայտնութեան խորհուրդին: Ան կը մերկացնէ միտքը: Խորհուրդը մարդկային բանականութեան զեղահիւս տաճարն է: Ան մեր երազներուն, մեր հոգեկան թռիչքներուն սրբազան սնունդն է:

Սակայն այս վերջին տարիները զիտական աստուածաբանութիւնն ու փիլիսոփայութիւնը թափառեցան խոստր ուղիներով և վիճաբանութեան նիւթ քարձուցին Աստուծոյ գոյութիւնը կամ ոչ-գոյութիւնը, Յիսուսի իրականութիւնը կամ ոչ-իրականութիւնը, Աւետարանի վաւերականութիւնը կամ բանահաւատութիւնը օտար աղբիւրներէ, բայց հակառակ իրենց սոփիստական ճիշդերուն անկարող եղան բարձրանալու ճշմարտութեան կատարը: Որովհետեւ այդ կատարը, անհունօրէն բարձր, չըլապատուած է խորհրդաւոր ամպերով՝ որ մարդկային բանականութիւնը անզօր է հասնելու:

Կը հարցնեմ շատ անգամ թէ՞ ինչո՞ւ շատերը չեն կարող կամ չեն ուզեր ըմբռնել թէ Աստուած սկիզբն ու վերջն է ամէն բանի, թէ Անոր գոյութիւնը հռչակուած է արդէն իրերու իրականութեամբ, յաւիտեանապէս, և ոչ թէ իրերու շարժանկարը, փոփոխականութիւնն ու անկատարութիւնը կը հաստատեն բացարձակ կատարելութիւնը աստուածային մշտագոյութեան:

Դանթ ու Հէկէլ, Հօլպախ կամ Թօլստոյ ի զուր պնդեցին թէ Աստուծոյ էութիւնը չէ հիմնուած գիտական անժխտելի ապացոյցի վրայ, նոյնիսկ բնագանցօրէն, զոր բանականութիւնը կարող ըլլայ ըմբռնել բացորոշ պայծառութեամբ: Բայց հարցնենք անգամ մը այս իմաստուններուն թէ Աստուած կամ աստուածային խորհուրդը կ'իյնա՞յ կշռական հաշիւներու շուրջ ու կարո՞ղ է առարկայ դառնալ մտքի խաղերուն՝ որոնք բնականաբար սահմանափակ են: Եթէ նոյնիսկ սփիւռքի բոլոր Վոլթէնները, Դանթերը, Շոփէնհաուերներն ու Տէքսթորթները միանան ու խմբակցին՝ կարող պիտի չըլլան ալճէպրական, մաթէմատիքական, իմաստասիրական կամ բնապաշտական տուեալներով ժխտել Աստուծոյ գոյութիւնը, ջնջել Անոր անունը երկրի ու երկնակամարի վրայէն:

Տիեզերքը արդէն իր ամբողջական տարրերով կը փառաբանէ աստուածային խորհուրդին շքեղութիւնը: Լեռները հսկայ, գետերը խրոխտ, հոսանքները փրփրալից, դաշտերը դալարապեղ, անտառները ծառախիտ, առուակները քաղցրակարկաչ, ծառերը պուլպուլից, թռչունները գեղեցիկ, երկինքը աստղազարդ, ովկիանոսը լայնասարած, միջոցը անհուն ու ժամանակը անսահման, ու մարդը՝ հիւլէն մտածող, հրաշակերտը ստեղծագործութեան, չե՞ն ներկայացներ միթէ կենդանի ապացոյցներ Աստուծոյ խորհուրդին, Յիսուսի աստուածային խորհուրդին, որուն առջև մարդկութիւնը իր զիտակցութեան վայրկեանէն կ'աղօթէ ծնրաղիւր:

Հաւատք, հաւատալ: Ահա՛ Աստուծոյ գերագոյն խորհուրդը, ահա՛ Յիսուսի աստուածափառ իրականութիւնը, ահա՛ Աւետարանի վարդապետութեան երկնային հմայքը: Առողջ ու պայծառ մտայնութեամբ օժտուած մարդկային հոգին՝ տողորուած ճշմարտութեան անկեղծ սիրով, կը ծնի հաւատքէն, կը սնանի հաւատքով ու կը թափանցէ այն հեռաւոր ու թաքուն խորհուրդներուն՝ որոնք կը ծածկեն Աստուծոյ էութիւնը: Հաւատքը, հաւատալը Աստուծոյ ու աստուածային խորհուրդներուն՝ մարդուն մեծագոյն իմաստութիւնը կը կազմէ: Բայց պէտք է հաւատալ հոգիով ու մարմնով: Պէտք է հաւատալ զորքով:

— «Մարմին առանց հոգոյ մեռեալ է, այսպէս և հաւատք առանց զորքոց մեռեալ են», կ'ըսէ Յակոբոս առաքեալ իր Թուղթին մէջ (Կլ. Բ., 26):

Ու այս հաւատքը տիեզերական հանգամանք ունի: Ան չի պատկանիր ո'չ մէկ անհատի, ըլլայ նոյնիսկ բացառիկ հանճարի տէր: Ան կը մերժէ ազգութիւնն ու հայրենիքի զաղափարը ու կ'ընդգրկէ իր մէջ համայն տիեզերքն ու բոլորնորակ մարդկութիւնը: Մարդկային բոլոր ցեղերը, ցեղային բոլոր անդամները Աստուծոյ զաւակներն են: Աստուած միակ է, բացարձակ ու տիեզերական: Բայց Մովսէսի Նիւօն Իսրայէլի Աստուածն է, ինչպէս Պուտոս Զինացիներուն, Պրահմա Հնդկներուն Աստուածն է: Իսկ Ալլահը Իսլամներուն կը պատկանի: Սակայն Քրիստոնէական Աստուածը համամարդկային է: Յիսուսի պաշտամունքը կը կայանայ անոր մէջ՝ որ իր եկեղեցիին դարբնու փոթորիկներուն դիմադրող զերբնական ոյժը մնաց անսասան, ու պիտի մնայ միշտ կենդանի ու աւելի փառահեղ՝ ապագայ դարերու մէջ ալ: Հեռզնեւէ, ճուղատաղորէն, քրիստոնէական պաշտամունքը հորիզոններէ հորիզոն պիտի ծաւալի անսահման, վասնզի անցեալը, ներկան ու ապագան անոր կը պատկանին: Ու ինչպէս Յիսուսի, լուսաթռիչ ու յաղթական, պիտի տարածէ իր բազուկները յաւերժօրէն աշխարհի ամէն անկիւն, պիտի ճառագայթէ բոլորին վրայ ու բոլորին համար, պիտի հրաւիրէ ամէնքը իր վսեմ, իր սրբազան իտէալին, Յիսուսի սիրոյն, տիեզերական եղբայրակցութեան:

Արիեցէք զիրար: Պաթմոսի մէջ ամէն օր, առանց յոգնելու, առանց ձանձրանալու, ծերունի աստուածաբան առաքեալը՝ Յովհաննէս, կը կրկնէր իր աշակերտներուն՝ «Արիեցէ՛ք զմիմեանս»: Զիրար սիրելով՝ սիրած կ'ըլլանք զԱստուած, «զի սէր յԱստուծոյ է, եւ ամեմայն որ սիրէ՝ յԱստուծոյ է ծնեալ: Աստուած սէր է, եւ որ կայ ի սէրն, բնակեալ է յԱստուած, եւ Աստուած ի նմա բնակէ» (Ա. Յովհ., Գ. 7 և 16):

— «Սէրը քաղցր է, երկայնամիտ է. սէրը չի նախանձիր, չի զոռոգանար, չի յանդգնիր», կը զրէ Պօլոս Առաքեալ (Կորնթ. ԺԳ. 4): Սէրը Յիսուսի վարդապետութեան զոհարն է. պէտք է սիրել եղբայրը, սիրել օտարը ինչպէս մեր անձը: Սէրը կ'ազնուացնէ մարդը, կը սանձահարէ կիրքերը, կը խաղաղեցնէ յոյգերը և կը վերացնէ մաածուհիները:

Ա. Ն.

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՀՈԳԻՈՅ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆԸ

(Ս. Յարութեան լուսին առիթով)

«Անմահութիւնը իմ մէջ կը զգամ»
(Վ. ՀԻՒԿՈ)

Առաքելական դարու քրիստոնեաներուն համար հոգւոյ անմահութիւնը մասնանշող ցայտուն ու ամենամեծ ապացոյցը Յիսուսի Հրաշափառ Յարութիւնն էր: Առաքեալները, ինչպէս նաև առաջին քրիստոնեաները, այդ իրողութեան վկաներն էին: Առաջին Եկեղեցին երբ Յուդայի տեղ Մատթիան կ'ընտելէր, հաւատացեալներուն մէջ տիրող գաղափարը այն էր որ Յուդայի տեղ ընտրութեամբ իրենց հետ վկայ պիտի ըլլար Քրիստոսի յարութեան, իրենց համար Աւետարանի քարոզութեան Ալֆան ու Օմեգան (Ա. և Ք.) Քրիստոսի յարութիւնն էր: Անոնք սրտանց կը հաւատային թէ Յիսուս յարութիւն առնելով՝ գերեզմանէն անդին ապրած էր, և ապակա իրենց համար ներշնչումի մեծ աղբիւր մը եղաւ հանդիմանալ կեանքի նկատմամբ և զիրենք մեծապէս քաջալերեց: Բայց այժմ Յիսուսի յարութիւնէն դատ ունինք նաև շատ մը գրական ապացոյցներ՝ որոնք բաւական են միտքը համոզելու անմահութեան մասին:

1. — Գերեզմանէն անդին վերապրելու գաղափարը տրեգերական է: Քրիստոսն առաջ յոյն միտքը կ'ընդունէր թէ նիւթը թէ՛ն աստուածային է, բայց մարդու հոգին աստուածային է և անմահ: Ըստ յոյն փիլիսոփաներու կարծիքին, մարմինը մէկէն աւելի տարբերէ կը բաղկանար և մահուան պարագային տարբարւոյնով կ'ոչնչանար: Իսկ հոգին միատարր ըլլալուն՝ չէր փճանար այլ կը պահէր իր գոյութիւնը գերեզմանէն անդին ևս:

Աշխարհի մեծ բանաստեղծները — Հոմերոս, Վիրգիլիոս, Տանթէ, Միլտոն, Թէնիսըն — իրենց բանաստեղծութիւններուն մէջ երգած են անմահութեան գաղա-

փարը: Մեծ փիլիսոփաներ — Սոկրատ, Պլատոն, Բանթ, Հէկէլ — շեշտած են հոգիին անմահութիւնը: Կրօնի մեծ հիմնադիրներ — Ջրադաշտ, Պուտոս, Մուհամմէտ և այլն — զօրաւոր հաւատք ունենալով յաւիտեական կեանքի մասին, իրենց հիմնած կրօնքներուն մէջ լայն տեղ ընծայած են անոր:

Ամէն երկրի ու դարու մարդիկ դաւանած են անմահութեան գաղափարը: Վիքթոր Հիւկո երբ ըսաւ թէ անմահութիւնը իմ մէջն էր կը զգամ, մեծ իրողութիւն մը մասնանշած եղաւ: Յիսուսի ամէն մարդ կը զգայ իր մէջ յաւիտեական ապրելութեան պատկեր: Ան դուրսէն հարկադրուած բան մը չէ մարդուն վրայ, այլ բնագոյ մը՝ որ մարդուն հետ ծնած և անոր հետ ապրելու սահմանուած է:

Մեր Տիրոջ վարդապետութիւններուն զըխաւոր հիմունքէն Յարութեան գաղափարը կ'ընէ. «Աս եմ յարութիւն եւ կեանք»: Որ հաւատայ յիս, թեպէտեւ մեռածի, կեցեալ:

2. — Մարդուն իմացական, բարոյական և հոգեկան կարողութիւնները և կատարելութեան վսեմ խաչալիները անմահ կեանք մը կը պահանջեն, չկարենալով ներփակուիլ ներկայ կեանքի անձուկ շրջանակին մէջ: Բնութեան յեղաշրջումի օրէնքին մէջ ամէն արարած իրեն համար որոշ նպատակակէտ մը ունի, իր գոյութիւնը արդարաւորեալ համար: Բոյս մը նախ կը ծիլ, ապա կոկոնի ու պտուղի կը վերածուի, և երբ պտուղը հասունանայ՝ այլևս իր նպատակին հասած կ'ըլլայ և կը դադրի գոյութեան իրաւունք ունենալէ: Երբ գարնան եղանակին կրկնական խտրութեան պատճառաւ տնտեսնք որ ծիլեր առանց ծաղկելու կը թափին, կը ցաւնք անոնց տարածամ մահուան վրայ: Նմանապէս, մարդուն իմացական, բարոյական և հոգեկան կարողութիւնները նպատակակէտ մը ունին՝ որուն համար կը ձգտեն տիրել: Ֆիզիքական կեանքի այս եօթնանասուն կամ մէկսուն տարիներու շրջանը սակայն նեղ կու գայ մարդուն շնորհաւոր անհուն ընդունակութիւնները կատարելութեան հասցնելու:

Մարդը կատարելութեան մտաւարկարկող մը օժտուած է. կրօնի մեծ վարդապետը ըսաւ. «Սկսեալ զուրկ կասեալեալ, որպէս եւ

Հայրն ձեր երկնաւոր կառաւարդ է: Այս ճշմարտութիւնը մարդուն բնութեան խորքերէն կը բխի: Եթէ կը զգայ և ամէն կրօնք արտայայտած է զայն: Իրաւամբ ըսուած է թէ «Լուսազոյն բաները տեղի կը զգացուին քան թէ կ'ապացուցուին»: Մարդ միշտ ուր է շանայ կատարելութեան հասնիլ, բայց որքան կը ձգտի կատարելութեան խտելիլն՝ ա'յնքան հեռու կը գտնէ ինքզինքը անկէ: Մեծագոյն սուրբերն իսկ այս կեանքի ընթացքին կատարելութիւն չեն զգացած իրենց մէջ:

Ֆիզիքական և իմացական կեանքերու միջև անհամաձայնութիւն մը և մեծ հակասութիւն մը գոյութիւն ունի: Ինչպէս կատարելութեան կը հասնի այս աշխարհի մէջ, իսկ միւսը անկատար կը մնայ: Բնութիւնը միթէ խորելո՞ւ համար օժտած է մարդը այնչափ ահհուէ կարողութիւններով և կատարելութեան վսեմ խտելիներով, եթէ իրականութեան մէջ չկայ պատեհութիւն մը զանոնք կատարելութեան հասցնելու:

Բնութիւնը անկեղծ ու արդար է և ազատ որեւէ պատճառքէ ու խաբէութենէ: Երբ օրէնքները անեղիլ են: Ա՛յ դիւրին է հետեցնել թէ մարդը գերեզմանէն անցին իր առջևը յաւիտեանական միջոց մը ունի ապրելու, իր մտաւարկարին հասնելու և իր ազնիւ ընդունակութիւնները կատարելութեան հասցնելու համար:

Մարդ որքան շատ բան գիտնայ, դարձեալ զոհացում չի զգար իր մէջը, այլ աւելին գիտնալ կը բազմայ: Որքան կը սիրէ՝ աւելին կը ձգտի սիրիլ, որքան կը զոհէ՝ աւելին զոհել կ'ուզէ: Ի մի խօսք, այս կեանքը չի կրնար կատարելութեան հասցնել մարդուն անհուէ կարիքութիւններն ու ընդունակութիւնները՝ որոնք անմահութեան դրոշմը կը կրեն իրենց վրայ:

Կենդանին կը սիրէ իր նորածին ձագերը, բայց երբ անոնք մեծնան՝ ա՛յլ կը դադրի իր սէրը անոնց հանդէպ: Բայց մօր մը իր զաւկին նկատմամբ ունեցած սէրը երբեք չի նսազիր երբ այս վերջինը մեծնայ ու իր կարգին զաւակներու տէր իսկ դառնայ: Մօր մը սրտին մէջ սէրը չի մեռնիր: Մի՞թէ կարելի է որ ֆիզիքական մահը ոչնչացնէ մօր մը սրտին մէջ հաստատուած աստուածային այս անմահ սէրը:

3. — Արդարութեան խորունկ ծարաւը մարդու ներսիցին կը ներշնչէ անմահութեան գաղափարը: Սողոմոնեգուն ժամանակին կը գահաւորէր Աստուծոյ դէմ, առարկելով թէ ամբարշտ ու չար մարդիկ յաղթութիւն կը գտնեն, մինչ արդար ու անկեղծ մարդիկ կը հալածուին ու ոտնակոխ կ'ըլլան:

Այսօր ալ միևնոյն բանը կը պատահի: Պիղատոս իր դերքին մէջ կը մնայ, իսկ Յիսուս խաչը կը հանուի: Հերովդէս կը փառաբանուի, իսկ Յովհաննէս Մկրտիչ կը զլխատուի: Ներոն թագ կը կրէ, իսկ Պօղոս սրոյ զոհ կ'ըլլայ: Էմմանուէլ Քանթ կ'ըսէր թէ առաքինի մարդիկ երջանիկ կ'ըլլան և երջանկութիւնը առաքելութեան պտուղն է: Քանի որ այս աշխարհի մէջ չկայ առաքելութեան պտուղը վայելելու միջոց մը, ուստի մահէն անդին անհրաժեշտ է ապրելու համար երկրորդ պատահութեան մը իրականութիւնը, որուն մէջ առաքելին վայելէ իր առաքելութեան արդար պտուղը իսկ մարմարիչը՝ իրեն արժանի պատիւը:

Երբ անիրաւութիւն մը և կամ անարդարութիւն մը ի գործ կը դրուի, մարդկային բնութիւնը կը բողբոջէ անոր դէմ: Մարդ միշտ կը փափաքի կատարեալ արդարութիւն գտնել ամէն տեղ, բայց ան գոյութիւն չունի այս կեանքի մէջ: Հետեւաբար բնական է որ մարդ հանդերձեալի մէջ պատեհութիւն ունենայ գոհացում տալու իր էութեան խորերէն բխող արդարութեան այս զօրաւոր իզձին, և հոն իրագործուած տեսնէ արդարութեան բացարձակ դրուելութիւնը: Արդարութիւնը չի կրնար զոհացուիլ հիթ ներկայ կեանքի դրութիւնը վախճան մը ըլլալ բարոյական կատարելութեան, քանզի բացարձակ արդարութիւնը կը պակսի ներկայ դրութեան մէջ:

4. — Մարդուն մէջ ապրելու այնչափ տենչը կը բողբոջէ մահուան դէմ: Մեր մէջ անզուսպ տենչ մը կայ ապրիլու և աւելի ապրելու, բայց ֆիզիքական կեանքի այս սահմանափակ շրջանը անկարող է գոհացում տալու այս տենչին: Անգլիոյ էլիզապէթ Ա. թագուհին մեռած ատեն ճիւղաճիւղ ինքի մէկ վայրկեան ու ամբողջ հաւատարմութեամբ ձեռքի կու տամ ըսաւ: Ինչու՞ն տարեկան զոգրով ու հրանդակիս ծերունիքի մը ականջը

մահուան տխուր գոյժը հրը հասնի, ան կրկին կը ձգտի ապրելու, աւելի ապրելու, և, Եթէ կարելի ըլլայ, երիտասարդանալու ու կեանքի շրջանը դարձնալ հողմեղու։

Մարդ մանաւանդ իր սիրելիներուն հանդէպ խորունկ ցաւ մը կը զգայ, երբ զանոնք յանձնէ գերեզմանի ցուրտ հողերուն։ չի կրնար բաժնուիլ անոնցմէ և իր արտի խորերէն կը փափաքի կրկին միանալ անոնց։ Արդէն մեռեալի մը դագաղին ճուղք քափուած արցունքները ինքեմբն մեծ բողոք մըն են բնութեան դէմ։ Եթէ գերեզմանէն անդին ուրիշ կեանքի մը գոյութիւնը իրականութիւն չըլլար, ֆիզիքական այս կարճ կեանքը պիտի կարենար զոհացում տալ մեր ապրելու անյազ իղծին։

Սովորաւոր երբ ինքզինքը կը պաշտպանէր զատուրդներու առջև, ըսաւ։ «Ո՞վ միթէ հանդերձեալի մէջ պիտի չմիանայ Օրփիոսի, Հիւսիսոսի և Հոմերոսի։ Եթէ իրապէս մահուան հետեւեքը այս է, ես պատրաստ եմ միշտ ուրախութեամբ մեռնելու»։

Մարդկային բնութեան խորերէն բխող անտահաւանական հանդէպ այս զգացումը ցոյց կու տայ թէ մահը կատարելութիւն և վախճան չէ կեանքի համար։

5. — Եթէ կեանք գոյութիւն չունի գերեզմանէն անդին, բնութեան մարգուէն համար ըրած բոլոր ջանքերը ի դուր են։ Ինչու չըլլում որ երբեք կը ցուցնէ թէ բնութիւնը միլիոնաւոր տարիներ վատնած է աշխարհը պատրաստելու և յարմար միջավայր մը ստեղծելու, մարդկային կեանքի գոյութիւնը պայանովելու համար։ Բնութեան մէջ ամէն ինչ մեր երջանկութեան ու հանգրժանութեան համար է որ գոյութիւն ունի։ Նւթական տիեզերքը, բուսական կեանքը, կենդանական աշխարհը և բնութեան բոլոր պատրաստութիւնները մարդուն երջանկութեան և օգտին համար եղած են և կան։

Մարդ էակը Աստուծոյ արարչագործութեան զուլճ գործոցն է ու փառապաշար։ Մարդը, որուն միտքը գիտէ բնութեան անհունութիւնը, բնականաբար անկէ փոքր չի կրնար ըլլալ։ Պէտք է ժիւ ըլլայ ճանչցողը քան թէ ճանչցուող առարկան։ Էմբրսըն հիանալի կերպով կը ներգող մարդուն մեծութիւնը իր հետեւալ բառերով։ «Ով ճոխ ու բազմազան մարդ, զուն ու բոլ լսողու-

քեան եւ ծնողութեան պալատին մէջ կը կրես ցերեկն ու գիշերը եւ անշափելի ծիր կաթին, բոլ ուլեղիդ մէջ Աստուծոյ քաղաքին յասակալիծը եւ բոլ սթիզ մէջ բարիին ու յարիւն, արդարութեամբ ու անարդարութեան ախարհները կան»։

Գիտենք որ բնութեան մէջ նպատակ մը կայ և տիեզերքի մէջ ամէն ինչ արարած գոյն նպատակակէտի մը իրագործման կը ձգտի։ Ուստի արդար և իրաւացի չի կրնար ըլլալ որ կեանքը ոչնչանայ գերեզմանի մէջ։

Այս առիթով շատ ի դէպ է յիշել Վարժապետեան Ներսէս Պատրիարքի հետեւեալ խորհրդածութիւնները առ այդ. «Արդեօք ոչնչութեամբ համար են այն անդուշ, անդադար ջանքերն դէպի կասառելութիւն, դէպի յառաջդիմութիւն, դէպի լուսաղոյն կեանք։ Ինչո՞ւ ... Ի՞նչ կ'արժէ քան, երեսուն, քառասուն եւ կամ հարիւր տարիներու համար այսպիսի յոգիւ։ Եթէ ոչնչութեան համար է, ուրեմն բեռնաւոր է մարդը»։ Եթէ բեռնաւորայն, զի մարդուն ձեռնովը սնկումը ծառերն, շինուած հարկ եկեղեցիները քանի պատկեր աւելի կ'ապրին քան ճոյնիսկ զանոնք սնկող, յերիւրդ, յօրինող իմացական եակը։ Ուրեմն ներքը կամ ծառը կամ մարդ բարեբաստիկ է քան անոնք սկիւղով մարդը»։

Քրիստոսի հրաշափառ յարութիւնը կը պատասխանէ մեր այս և նմանօրինակ հարցումներուն, և մեզի մեծ յոյս կը ներշնչէ ու բաւական լոյս կը սփռէ հանդերձեալ կեանքի մասին։ Այն ոչ միայն գերեզմանէն անդին կեանքի գոյութիւնը կը շնչաւ, այլև այդ կեանքի բնութիւնն իսկ մասամբ կը պարզէ մեր առջև։ Քրիստոսի յարութեան աւետիսը կը սրտապնդէ ամէն անոնք՝ որոնք այս կեանքի անապրար ու դժոյակ պարագաներուն ներքև նախատինք ու դառնութիւններ միայն ունին իրենց բաժին, առանց սակայն քաղել կարենալու իրենց արդարութեան պտուղը։

Ի՞նչ ազնուացուցիչ և ի՞նչ ներգործող յոյս մըն է այս, որ կու գայ գոտեպնդել ամէն անոնք՝ որոնք այս աշխարհի ներկայ վատասեալած ու ապականած միջոցութիւն մէջ արդարութեան դատին և ճշմարտին, Գեղեցիկին ու Բարիին յաղթանակին համար կը նուիրուին։ Անոնք վարձատրութիւնը մեծ պիտի ըլլայ։

ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՅԵԱՆ

Յեզեմ, Գալիւն.

Ա. Ն. Է. Ծ. Գ.

Քեզի է կոչը այս, հէք եղբայր,
Կործանման կը տանին մեր աշխարհը.
Ձե՛ս տեսներ Մահը դուն գլխուդ վրայ,
Ձե՛ս տեսներ երկիրն ուր կը սուրայ ...
Ձե՛ս տեսներ արշաւն այս խելագար ...
Ո՞ր օրուան կը սպասես դուն, յիմար.
Ել ոտքի ու կեցուր ա՛լ իր թափն.
Ձե՛ս տեսներ ի՛նչպէս Մահն իր կըլափն
Լայն քսցած կլլելու կը սպասէ ...
Ո՛վ դժբախտ, արթնցիր, ա՛լ ուշ է:

Ձեզի է կոչը այս, բազմացել,
Բազմակրօն եղբայրներ, մեր շրջել
Երկիրը դէպի Մահ կը տանին ...
Հոգիով ու միտքով Սատանին
Վաճառուած վարիչներ, գիտուններ,
Ընքն են ինքզինքնին կեանքի տէրն:

Կ'ուզեն որ Շէյքըսպիրը խորեն,
Ծածկեն զայն հողին տակ վերջնօրէն:
Կ'ուզեն որ Հոմերոսն ու Սաֆօն,
Ու Վիրգիլն ու Տանթէն ու Թասսօն,
Ու Հայնէն ու Կէօթէն ու Շիլլէրն,
Ու Ռասինն ու Գոռնէյլն ու Մոլիէրն,
Ու Շէլլին ու Քիցը սեւաբախտ,
Պայրընը վէս, Միլտոնը անյաղթ,
Լերմոնտովն ու Պուշկինը վրսեմ
Նարեկայ մենակեացն երկնանմ,
Երկրի ողջ մեռելները, յաւէտ,
Կը խորհին թաղել ա՛լ մեզի հետ:

Կ'ուզեն շոր Պէթհոփէնը լրտէ,
Կորսակովն մեր հոգին չը գերէ
Իր Շարա—Ջատէով երկնային ...
Ու աշխարհը դառնայ ամայի,
Ու ճիգը՝ դարբնու փրճանայ ...
Երկիրը միջոցին մէջ մընայ.
Որպէս գանկ մը տըզելով ու տրխելով,
Արեւուն աչքին տակ իբր անէծք ...

Ու լրտեն զանգերը յախտեան,
Ձը լրտուի այլեւս ոչ մէկ ծայն
Մարդկային ..., հովերը լոկ ռռնան ...
Եւ կ'ուզեն որ մեռնի՝ Անմահ Յոյսն,
Ո՛չ թոչուն, ոչ սողուն եւ ոչ բոյս
Ա՛լ ծնին ու մեծան երկրի վրայ ...
Լեւորոպը՝ առաջուան պէս գոռայ,
Եւ անծրեւն առաջուան պէս տեղայ,

Ու փայլակն առաջուան պէս շողայ,
Բայց երկիրը անբոյս, անկենդան,
Միջոցին մէջ շրջի յախտեան:

Ձը լրտուին ա՛լ երգ ու հառաչանք,
Ձըլլայ ա՛լ Սիրոյ բաղջըր տանջանք.
Ձը լրտուի աղօթքի ա՛լ մրմունջ,
Պառաւի մ' պէս երկիրն անտէրունջ,
Սըգայ իր կորսւած փառքն ու զանծ:

Ձը լրտուին ա՛լ ճիչերը մանկանց,
Ձը լրտուին ա՛լ երգ ու հորովէլ.
Արտոյտն ա՛լ չաւտէ լուսաբաց
Երկնային գերդ ոգի մ' օղաւալաց:

Աշխարհի դուք մեծեր խելացնոր,
Կը բաւեն ձեր ռումբերն նորանոր,
Ձենք ուզեր կործանում եւ աւեր,
Բաւ է մեզ տանջեցիք անխնայ,
Թաղեցէք ձեզի հետ ա՛լ հիմա
Աթոմը, հայտործէն ձեր ռումբերն,
Ձեր մահուան կը սպասենք անհամբեր,
Աշխարհը իր բախտին ծրգեցէք,
Մեզ հանգիստ ծրգեցէք, չըբացէք:
Մենք ապրիլ կը բաղձանք Մահէն վերջն
Իսկ. կ'ուզենք վառ պահել Յոյսն անշէջ,
Խաւարին որ երթանք մենք անահ:
Կ'ուզեն որ խաչին լոյսը շողայ
Մեր աչքին դիմացն երբ զայն փակենք:
Աշխարհի գիտուններ կեղծ ու ննեզ,
Կը բաւեն զգուելի ձեր սուտերն.
Կը բաւեն զգուելի ձեր սուտերն:
Աշխարհի վարիչներ, բաւ է ա՛լ
Դժոխքի վերածէք այս աշխարհն:

Արդէն ինչ կար բարի ու վրսեմ,
Հիներէն մեզ հասած, ձեր նրսեմ
Դաւերով կործանուած է հիմա.
«Տրտում է մեր անձը մինչ ի մահ».
Փըլատակ մ'է հիմա մեր հոգին,
Որ առաջ տաճար մ'էր հաւատքի.
Մեր Յոյսին ջահը դուք մարեցիք,
Ու Սէրն ալ յախտեան խաչեցիք:

Արդ, հիմա կ'անիծեմ ես ըզզեզ,
Անուռնովն անոնց որ ողջակէզ

եղած են արդէն իսկ ձեր դաւին,
Անունովն անոնց որ տակաւին
Չեն եկած, բայց վաղը պիտ' գային,
Արեւուն տակ պիտի խայտային,
Բայց գուցէ ա'լ երբեք չեն գալու,
Շնորհիւ ձեր դիւային գիւտերու:

Կ'անիծեմ՝ մայրերու անունով
Ես ըզծեզ, եթէ ձեր ռումբերով
Ձը կորչիք աշխարհէն մեր ընդմիջտ.
Հեռացէք ա'լ ձերեր ամբարիշտ.
Մեզ պէտք չէ դիւային ձեր հանճարն,
Ձեր հօրը չէ կալուածն այս աշխարհ:

Անունով կոյսերու սիրակէզ,
Ու տըզոց անունով ես ըզծեզ
Կ'անիծեմ, որ շուտով պիտի բոյն
Շինէին միասին եւ անհուն,
Անանուն սիրով ծագ հանէին:

Կ'անիծեմ անունով հարսերու
Կ'հսկեն որ օրրանին քով, հըլու,
Որ հիւանդ մանուկի մ' քով կ'այրին,
Տժգոյն մոմ մ'ինչպէս մէջ տաճարին.
Որ կու տան իրենց կեանքն անսակարկ,
Մայրական կաթին մէջ անապակ:

Մայրերու անունով ձեր անարգ
Գիւտերն ես կ'անիծեմ. ու դողդոջ
Մերերու, հայրերու եւ համբողջ
Մարդկութեան անունով. եւ անոնց
Որ իրենց հոգին, իբր անմար բոց,
Կըտակած են մեզի ու գացած,
Որպէս լոյս, հոգիի որպէս հաց.
Ձայնն որոնց կը հնչէ տակաւին,
Գեղեցիկին, ծշմարտին ու Լաւին
Կանչելով դեռ ըզմեզ: Արդ անոնց
Անունով, անէծքն այս իբրեւ բոց —
Ըլլան Լիստ մը անոնք եւ կամ Պախ,
Հայտն մը կամ Մոցարդ Կեւաբախտ,
Չայկով՝ մը կամ Շոփէն կամ Շուման,
Պէթհոփէն մը վըսեմ, աննման
Կոմիտաս մը, բաժակ սրբութեան
Մեր երգին: Արդ, ասոնց բոլորի

Անունով, եւ ուրիշ շատերի՝
Կ'անիծեմ խելայեղ ձեր արշաւն,
Կ'անիծեմ կործանման ձեր անբաւ
Պաշարներն: Անէծքն այս որպէս հուր
Թող մրկէ ձեր խիղճը անմաքուր:

Տակաւին Պիթիաի մ'անունով,
Անունովն Միքէլի մ'որուն ծով,
Խռով հոգին, կըտաւին ու քարին
Տըւեր է լեզուն իր հանճարին:
Վինչիի մ'անունով հիմա ես,
Կ'անիծեմ ձեր գիւտերն եւ ըզծեզ:
Կրէկոյի մ', Ռոտնի մ'անունով,
Անունով Վան-Կոխի մ'մշտախռով,
Եւ ուրիշ բիւրաւոր մեծերու՝
Անունն ու գործն որոնց սիրտերու
Մէջ կ'ապրին — որպէս ջահ մշտավառ —
Պիտ' ապրին, եթէ ձեր խելագար
Արշաւը չը տանի կործանման,
Եւ չընէ երկիրն այս անսահման
Միջոցին մէջ շրջուն գերեզման:

Թիսուսին անունով հիմա ես,
Կ'անիծեմ ձեր գիւտերն եւ ըզծեզ.
Անունովն անոնց որ առաքեալ,
Մարգարէ կոչուեցան, բերին վար
Երկինքէն օրէնքներ հաւատքի
Ու սիրոյ. եւ տըւին նոր ոգի,
Նոր իմաստ աշխարհին ու կեանքին:

Անունովն Պոլստայի մը վըսեմ,
Որ թողուց պալատներ հոյաշէն,
Որ թողուց կին, մանուկ նորածին,
Ու դիմեց դէպ՝ «Աղբիւրը Լոյսին»:
Անունովն Ձինացի Կոնֆիւսին,
Ձրադաշտի մ'անունով հիմա ես,
Կ'անիծեմ ձեր գիւտերն եւ ըզծեզ:

Տակաւին անունով շատերու
Որ եկան, վառուեցան լոյս տալու
Աշխարհի մութին մէջ, գերդ ճորագ,
Կամաւոր իբրեւ զոհ, պատարագ:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԿԵՆՈՒՆԳԻՏԱԿԵՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

Բ.

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

Շնորհալի, վանքերու առաջնորդներուն ուղղած իր խօսքերուն մէջ, անոնց ուշադրութիւնը կը կեդրոնացնէ առաջնորդական պաշտօնի բուն նշանակութեան վրայ: Կը դատաւարտէ զուտ գիտութիւնը առանց առաքինութեան և զուտ առաքինութիւնը առանց գիտութեան: Իմաստուն կամ գիտուն առաջնորդը գիտէ սորվեցնել ուղիղ ճամբան, բայց երբ ինքը չ'երթար նոյն ճամբէն՝ չի կրնար ուրիշները հաւատացնել որ այդ ճամբէն երթան: Սուրբ վարքի տէր առաջնորդ մը թէ և ինքն անձամբ կ'երթայ ուղիղ ճամբէն, բայց առանց գիտութեան գրոց՝ չի կրնար ճիշտագոյն ճամբ անոնց ցոյց տալ: Իսկ անոնք որոնք թէ՛ տգէտ են և թէ՛ պղնձ, և կը յանդգնին առաջնորդութիւն ընել, արգիւնքը կը ճշմարտէ Աւետարանին խօսքերը: «Երբ կոյր կոյրի կ'առաջնորդէ, երկուքն ալ խորտարար տէ՛լ կ'իյնան»: Շնորհալին շատ կը ցաւի որ իր ժամանակի վանքի առաջնորդներէն շատեր յայդպիսիներէն են. «որ և զբաղուա տեսանեմք յայդպիսեաց ի մերումս ... ժամանակի՝ ձեռնամուխ եղեալ յայտնութիւն» (անդ, եր. 34-35):

Կը յորդորէ որ Առաջնորդներն խնամք տանին վանականներու հոգեւոր կեանքին և ոչ թէ միայն մարմնաւորին: Կը շեշտէ որ մանաւորապէս հոգ տանին վանականներուն՝ անոնց արժանիքին և աշխատութեան համեմատ. կողմնակցութիւն չ'ընել, յարգել Ս. Բարսղի կանոնադրութիւնը: Կերակուրի բաշխումը, կ'ըսէ, աշխատութեան համեմատ պէտք է ըլլայ, շատ կամ քիչ. ձեռքերը և հիւանդները բարձրագոյն ընկու չէ, որոնք իրենց երկտասարդութիւնը եկեղեցւոյ աշխատութեան նուիրած են բայց հիմա

անկարող են գործելու. ծերատածիւն էք զանոնք, հիւանդներն ալ խնամեցէ՛ք կ'ըսէ. պէտք եղածը չ'խնայելով ձեր կարողութեան համեմատ:

Եկեղեցւոյ նուիրուած ինչքերը պէտք չէ որ Առաջնորդի կողմէն միայն մէկ անձի յատկացուին. անոնք Եկեղեցւոյ պէտքերուն համար ծախսուելու են: Եթէ Առաջնորդ մը պարտք ընէ վանքի անունով և ծախէ եկեղեցիին, վկաներու հաստատութեամբ, և իր պարտքը չ'վճարած վախճանի, յաջորդ Առաջնորդը պէտք է վճարէ իր նախորդին ըրած պարտքը:

Վանականները կը զգուշացնէ որ վանքի առաջնորդութիւնները իրարու ձեռքէ չ'խլին կաշառներով. վասնզի, կ'ըսէ, երկու պատճառի համար վանքի մը Առաջնորդը վը փոխուի, կամ ղեկավար զանաթանս գործելոյ արտաքոյ օրինաց Աստուծոյ, այն ալ ճշմարիտ վկաներով, և կամ ճեկեղեցւոյն ոչ շինութեան՝ այլ աւերման լինելոյ պատճառ: Ձեր պարտքը անթերի կատարեցէ՛ք, կ'ըսէ, հետեւելով Ս. Հարց օրինակին. եթէ ամէնքը չէք կրնար կատարել, շատերը կատարեցէ՛ք, և Ֆնացածներուն համար յօժար կամք ունեցէ՛ք և թերութեան համար ալ՝ զղջում և ցաւ (անդ, եր. 37-38):

Ահա՛ շատ վաւերական աղբիւր մը, որ մեր աչքին առջև կը պարզէ կրօնաւորութեան վիճակը ԺԲ. դարու մէջ, բոլորովին ճիշդ իր ընդհանուր նկարագրով:

Ներսէս Շնորհալի այդ տողերը գրած է իր կաթողիկոսութեան սկիզբը, իր անգրաւիկ գոնդակով, 1166ի վերջերը. և ճիշդ դար մը ետքը, Յակոբ Ա. Կալայեցի Գիսնաւ կան կաթողիկոսը (1267-1286), Շնորհալին միեւնոյն լնդհանրապէս Թաղը (= գոնդակը) իր կաթողիկոսական անդրանիկ կոնդակին տեղ անգամ մըն ալ տարածեց ժողովուրդի մօտ խաւերուն մէջ, յայտարարելով կարճ յառաջաբանի մը մէջ թէ ինքը կ'ուզէր անոր բան մը գրել, բայց Շնորհալիինը ռաբի՛ լաւ գրուածք մըն է և պէտք եղածին պէս կը յարմարի իր առաջագրութիւններուն:

Ինչպէս կ'երևի՝ վանքերը, վարդապետական պատրաստութեան այդ կեդրոնները, Շնորհալին մինչև Յակոբ Գիտասկան անփոփոխ վիճակ մը ունին, և կարելի է ըսել թէ Շնորհալին շատ առաջ և Յակոբէն շատ

ետքն ալ տիրող բարքերը նոյն էին վանքերու մէջ, թերեւս բացի այդեգործութիւնէ, որուն համար Շնորհալիւին կ'ընէ թէ իր օրով երևան եկած սովորութիւն մըն է:

Ընդհանրակերպ մէջ տրուած պատուէրները, եղած ազգաբարձութիւնները և սահմանուած կանոնները կը հաստատեն ուրեմն այնպիսի իրողութիւններ՝ որոնք վանականութեան տկարութիւններն են:

Համարոնացին ժողովուրդին անտարբերութեան կը վերագրէ եկեղեցականութեան խոտորուումը իր բուն հոգեւոր զբաղումներէն: Այս մասին իր գործերը կարեւոր են (ՏՅ՝ս ԱԷԿԻ. Պատրագէ, տպ. Երևան, 1842, էր. 115-120): Եկեղեցականութիւնը կը տկարանայ, կ'իյնայ, որովհետեւ ժողովուրդը իր պարտքը չի կատարեր պէտք եղածին պէս, իր տուրքը չի տար սիրով, կծծիւթիւն կ'ընէ. «զի այսպիսի անհաւատութիւն ժողովրդականաց և անպտուտութիւն՝ արար զեպիսկոպոս անօրինաց մաքսաւորս, զքահանայս՝ երկրագործս, զկրօնաւորս՝ այգեգործս» (Նոյն անոյ):

Այս տեղեկութիւնները անշուշտ զիրացուցին ըմբռնութիւն Սարգիս Շնորհալիւի գիտողութիւններուն և ակնարկութիւններուն, որոնք, ինչպէս տեսանք, թէ և Մէկոն-Ֆեռմէ մը մէջ սփռուած, բայց քով քովի բերուելով կը շինեն ամբողջական պատկեր մը վանական-վարդապետական կեանքի՝ որուն մէջ կը պատահուէր վարդապետը:

Գ.

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ ԸՍՏ ՄԻԽԻԹԱՐ ԴՕՇԻ

Կրօնաւորական վիճակը, վարդապետի պատրաստութեան այդ գետինը, ինչպէս տեսանք, Շնորհալիւներու գրչին տակ իր լաւ և մանաւանդ յոռի կողմերով քննադատութեան առարկայ եղած է նոյնիսկ պաշտօնապէս: Կարծես ալ անհրաժեշտ էր մասնաւոր կանոնադրութիւն մը՝ առաջը առնելու համար այս բոլոր գեղձուցներուն: Ասով ըսել է նեք ուղեր թէ կրօնաւորութիւնը կարգ կանոն չուէր. ո՛չ. արդէն Ս. Բարսեղի կանոնները հայ կրօնաւորութեան ալ կանոններն եղան. բայց ժամա-

նակը շատ բան փոխած էր կրօնաւորական (≡ վանական) կեանքի մէջ: Վարդապետի տեղի մարմնացը կիրք մը, ախտ մը եղած է կրօնաւորութեան մէջ. արժանաւորները կորսուած են անաթմաններու լէզէնին մէջ. դպրոց գարոցի դէմ ելած՝ գիրար կը քահանայն, անիրաւութիւններ կ'ընեն իրարու դէմ և ստով Եկեղեցին կը տուժէ. հին կանոններու վերաքննութիւնը և ժամանակակից պէտքերու յարմարեցումը բնական թան մըն էր ուրեմն, և մենք կը տեսնենք որ Միսիթար Գօշ, մեծանուն Վարդապետը (+ 1213) իր խմբագրած այլևայլ կանոններու մէջ գրուած մըն ալ կը նուիրէ թեալապս Դասասանաց Վարդապետոյ(՝)օ:

Եթէ Շնորհալիւներու և այլ գրուածքները մասնաւորապէս կը ներկայացնեն կիրկեան կրօնաւորութիւնը, Գօշի կանոններն ալ կը պատկերացնեն արեւելեանը, թէ և զիտեք որ Գօշ անձանթօ չէր կիրկեան վանքերու: Ամէն պարագայի մէջ, Գօշի կանոնները զիրութիւն կ'ընծային աւելի մօտէն և աւելի ընդարձակ շրջանակի մը մէջ զիտելու այն վիճակը, ուր կը պատրաստուէր և կը գործէր վարդապետը՝ Տաթևու Դպրոցին հաստատած Զորեքտասան Աստիճաններէն առաջ:

Ըստ Գօշի՝ վարդապետը պէտք է ծանօթ ըլլայ Հին և Նոր Կտակարաններու, ինչպէս նաև «Կանոնադան Կրամանացո» — Հրաման կամ Որաման՝ Գօշի գրչին տակ ճիշդ կանոնագիրտօրէն կը նշանակէ ոչ միայն ուրիշներուն Կրամանելու, Կրաման տալու զիրքն ու աստիճանը, այլ նաև վարդապետելու (Ուրբ Գիրք մեկնել, ուսուցանել, քարոզել և ինչ) իրաւունքը կամ իր խօսքով՝ պատիւը — Կրօնաւոր մը, որ լրացուցած է այս պայմանները, երկու կամ երեք վարդապետներու հաւանութեամբ պէտք է կոչուի զի պատիւ Կրամանիս, այսպէ՛ս պէտք է ըլլայ եթէ նորընծան նոյնիսկ աշակերտ եղած ըլլայ մէկ վարդապետի. այսինքն՝ իր վարդապետը միամիտակ պիտի

(*) Տես Միսիթարայ Գօշի Դասասանագիրք, իրաւաբանական հետազոտութիւնք հանդերձած. Նոթութեամբ վանան Ծ. Վրդ. Բատասամագիրք, տպ. Էյմիածին, 1880. էր. Դատաստանագիրք, 88-93:

չկրնայ վարդապետական պատուի բարձրացնել իր աշակերտը: Գոչ կը յաւելու թէ աւելի լաւ կ'ըլլայ եթէ (վիճակի) Յպիսկոպոսին և Հայրապետին (= Կաթողիկոսին) ինչպէս նաև աշխարհական երևելիներուն կամքն առ առնեն: Եթէ այսպէս չըլլայ, անպատեհաւ ճշտօր օրինացն երկու կամ երեք վարդապետներ պէտք է հաստատեն նորընծայ վարդապետները: Ձեռնկուց եւ յետք վարդապետաց կոչեցի՞մ ի պատիւ հրամանիմ խօսքերուն մէջ շատ որոշ է երկու կամ երեք վարդապետներու հաւանութիւնը առնելու տրամադրութիւնը. բայց խնդրի է թէ այդ երկու կամ երեք վարդապետները անպատեհաւ ներկայ պիտի ըլլան այդ կոչումի տանն: Գոչի այս կանոնը կը յիշեցնէ մեզ Լատին եկեղեցւոյ մէջ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը, որ կը կատարուի Պապի հրամանով, բայց երեք եպիսկոպոսներու ձեռքով: Նոյնիսին Գոչն ալ կը յանձնարարէ զայն ի հարկին (Տժ'ս Իտալիայի Կոդիքս, Եր. 143): Անոնք որոնք միայն մէկ վարդապետի հաւանութեամբ կամ հաստատութեամբ կարգուած և կամ ինքնակոչ վարդապետներ են՝ պէտք է յիշեցնել (զազարեցնել): Ճշտօր օրինացն կարգուած վարդապետները միայն պէտք է պատուուն: Այսպիսիներ երկրորդ են ըստ մարգարէական շնորհի, որովհետեւ լատիներէ թեմա՝ Առաքեալներուն, իսկ շնորհք՝ Մարգարէներուն հետ հաղորդակից են. սուստի և բանիւ ընտրեալը կը կոչուին: Անոնք որոնք մէկ վարդապետի քով կը կրթուին և ետքը մարմարաւանելով կ'արհամարհեն իրենց վարդապետը և կ'երթան ուրիշ մը կ'առնեն հրամանի պատիւը, պէտք է որ իրենց առաջին ուսածները երկրորդն, նորէն ուսանին. իսկ եթէ զգլան ու ապաշխարեն՝ թող իրենց վարդապետին հրամանով վերստին ուղղուին: Անոնք որոնք այսպիսի դատարիքներուն, իրենց վարդապետը արհամարհողներուն, պատիւ տուած են հակառակ անոնց վարդապետի կամքին, պէտք է պատիժ կրեն երբ չեն զգլար. իսկ երբ կը զգլան՝ պէտք է ներողութիւն խնդրեն անկէ, զոր քամահրած եղան առանց անոր կամքը առնելու՝ աշակերտին վարդապետական պատիւ տուած ըլլալուն համար: Այս կանոնները ցոյց կու տան թէ

ի՞նչ զեղծուցներ ու անկարգութիւններ կ'ընէին վարդապետներ և անոնց աշակերտները իրարու դէմ, ինչպէս տեսանք արդէն Սարգիս Շնորհալիի գծած պատկերներուն մէջ ալ:

Եթէ վարդապետ մը կապէ (բանադրէ) աշխարհական մը կամ եկեղեցական մը, ուրիշ վարդապետ պէտք չէ որ արձակէ զայն. եթէ կապող վարդապետը կըքոտ (սխաւոր) է կամ տգէտ, և հետեւաբար անիրաւ բան մը ըրած է, ուրիշ վարդապետ մը կրնայ միջնորդել կապողին քով և իրաւունքը տեղը բերել՝ առանց նախատինքի և առանց հակառակութեան. և երբ կապող վարդապետը մտիկ չ'ընեն՝ պէտք է ինքը կապուի փոխանակ իր կապածին՝ մինչև որ զգլայ: Բայց եթէ կապողը իրաւունք ունի և ուրիշ մը մտիկ չ'ընեն զինքը և անոր կապածը կ'արձակէ, դատաւարան պէտք է ըլլայ և այս վերջինը, եթէ տգէտ մըն է կամ ամբարտաւան մը, պէտք է կապուի կապուածին հետ մինչև որ զգլայ: Իսկ եթէ վրայալինքն է ան, նկէտք է որ կապողը ասոր ցոյց տայ թէ ի՞նչ պատճառաւ կապած է յանցաւորը և պատասխանատուութիւնը անոր վրայ թողուով՝ ինքը անպարտաւ թող ըլլայ: Եթէ եղբայրանոցներու մէջ մէկ կամ երկու և աւելի վարդապետներ ըլլան, անոնցմէ մէկը միայն, այն սոր յառաջարկէ իցն, իրենց զուխ և աւագ կ'ընտրեն ճշտօր հրամանի առաջնորդաց, որպէսզի անկարգութիւն չ'ըլլայ իրենց մէջ և ամէն մէկը զահեղացութեան ետեւէն ինչալով զայնակողութիւն չ'առնեն: Իսկ եթէ անոնք հաւատարմ կարողութեան տէր են, բան մը որ կարելի չէ՝ որովհետեւ ձիւքերը չեն համոզատուիր, անոնց մէջէն ամենէն աւելի առաւելալը պէտք է կոչուի այդ պատուին, և միւսները անոր հրամանով տօները պէտք է զարդարեն իրենց քարոզներով և այլն. այս կանոնին դէմ ընդվզողը՝ միաբաններու որոշումով կ'արտաքօուի: Վարդապետներ պէտք չէ որ առանց իրարու հաւանութեան և առանց զրի իրարու աշակերտները առնեն. ով որ այս կանոնը քամահրելով կ'առնէ՝ դատաւարան պիտի ըլլայ, աշակերտը իր առջի վարդապետին քով նորէն պիտի սորվի միւսին քով սորվածները. և եթէ աշակերտը

զղջայն և իր առջին վարդապետին կամաց համեմատ կենայ թող վարդապետը ընդունի զայն: Առաջ վարդապետը իրաւունք ունի Հայրապետի (Կաթողիկոսի) Եպիսկոպոսի պէս վիճակները ելլիլ անոնց կամքով: Ուրիշ վարդապետ մըն ալ կրնայ ելլիլ, երկուքին (Առաջ վարդապետին և Եպիսկոպոսին) հաւանութեամբ, այնպէս որ Եպիսկոպոսը կանոնէն դուրս բան մը չընէ և Վարդապետին հետ միասնութեամբ գործէ: Եթէ վարդապետներէն ո՛րէն մէկը չհնաւ զանդի այս կանոնին, Եպիսկոպոսի և Առաջ վարդապետի զատաստանով՝ կ'որոտաքսուի միաբանութենէն:

Պէտք է որ ուսմանց համարը պահանջուի և քննուի անոնց՝ որոնք պատրաստուած են կոչուիլ յայսօրինաց հրամանիս, այսինքն վարդապետութեան աստիճանին: Ստուգուի պէտք է թէ իւրաքանչիւր զիրքը ո՛ր և որո՛ւն քով կարգացնի, սորվիր են. այս քննութիւնը մանաւանդ՝ պէտք է ընել այնպիսիներուն, որոնք շատ տեղ պտտած են (շատ վարդապետներ և տեղեր փոխած են) և յայտնի չէ անոնց ուսման աստիճանը, որպէսզի չըլլայ թէ խարուին և թերութենք չատարի անոնցով՝ իրենց խնդութեամբ շատ մը փնասներու պատճառ ըլլան: Թէև անոնց համար այս է վանդը, բայց առհասարակ պէտք է ընտրութիւն ընել և չթողուլ որ իրենք իրենց կամքով յառաջ գան, ինքնակոչ ըլլան, այլ ուրիշներ՝ տեսնելով անոնց յառաջդիմութիւնը, երկիւղածութիւնը, իրենց և ուրիշներու հոգիները չինելու կարողութիւնը, հոգիէ զրդուած և առանց խղճատանջ ըլլալու, ստիպումով հրաւիրեն զանոց վարդապետութեան (սի սպասաւորութիւն բանին): Բայց վաղ վաղկոտները (անհամբերութեամբ վարդապետութիւն ընողները) և այսպիսի փութկոտութիւններու պատճառ եղողները պէտք է լսեն՝ մինչև որ իրենց կիրքերը հանդարտին (յաստիցն նախ բժշկելին), որպէսզի հիւանդ ոգիով ուրիշներն ալ չհիւանդացնեն. այս է անոնց արդար իրաւունքը. բայց արդարութիւն չէ անվիճակ թողուլ զանոնք. այսպիսիներ եթէ ուզեն իրենց կամ ուրիշ պաւաններու մէջ պանդխտիլ, թող բարեկարգութեամբ շրջին եպիսկոպոսներու հաւանութեամբ և հրամանով. սակայն վկայ-

եալ վարդապետներու համար է այս. իսկ աննշան չըլողներին ու զօջաքաղները, և անոնք՝ որոնք իրենք զիրենք իրր հետաքննի գիտուններ կը ծախեն ամէնուն քով, անոնք՝ որոնք փորի և ուրիշ կիրքերու մշակիւր են, անոնք՝ որոնք բանավաճառներ են և վկայեալ վարդապետները կը պարտաւեն, պէտք է լսեցնիլ արդար զատաստանով. և իրենց ձեռքէն անոնցով (վարդապետական) գաւազանը՝ պէտք է պանդխտի ստիպուի (ցուպ չըլողութեան) տալ:

Եթէ վարդապետ մը հիւր երթայ ուրիշ վանք մը ուր վարդապետ կայ, առանց այդ վարդապետի հրաւերին (մեծարանքին) պէտք չէ խօսի (քարոզէ), այլ պէտք է յարգէ տեղական սովորութիւնները. նախ բուն վանքին վարդապետը կը խօսի, ետքը հիւրը: Եթէ հիւր վարդապետը վկայեալ է և վանքին վարդապետը նախ զայն կը հրաւիրէ խօսելու, թո՛ղ խօսի. բայց յաճախ չխօսի, որպէսզի իր ասպնջականը չամչցնէ և զայն քամահրէ չտայ իրենիներուն: Եթէ այս կանոնը լուծէ և յանդգնի խօսիլ առանց խեղբանքի՝ իրաւացի է այդպիսին անպատու կերպով հաղորդել:

Այս կանոնները շատ բացայայտ են և զրուած են առաջը առնելու համար կարգ մը անկարգութիւններու, որոնց նշաւակ եղած է վարդապետութիւնը: Այդ տեսակարգութիւններէն ոմանք, մասնաւորապէս վարդապետութեան թեկնածուներուն (որոնք շարունակ դպրոց կամ վարդապետ կը փոխեն, կամ ինքնակոչ և թեքնածեռնադերիլ Աստուածաբաններ են, Սարգիս Շնորհալիլ բացատրութեամբ) վերաբերեալները տեսնալ արդէն կրկնական կրօնաւորութեան մէջ: Կարելի է ըսել թէ Մխիթար Գօշ աչքի առջև ունեցած է մեր արեւմտեան և արեւելեան կրօնաւորութեան ընդհանուր վիճակը և ըստ այնմ խմբագրած է իր կանոնները՝ որոնք շատ կարեւոր են մեր ուսումնասիրութեան համար:

Արտաւուրած Լեւոն Շաքաբաբեքեհ, 1906

(Շարունակելի՛) 5)

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

Գ Ա Ն Գ Ա Տ (*)

Ստորե կը հրատարակենք նոր մէկ փոփոխակը նշանաւոր այն ա՛րժանդատ տաղին, որ ձեռագրիչներու մէջ վերագրուած է զանազան հեղինակներու, ինչպէս՝ Ֆրիկ, Բարսեղ, և Սարգսաւազ վարդապետ: Այս նոր փոփոխակը, որ կը գտնուի մեր Ձեռագրատան Թ. 714 նոտրագիր Ժողովածունի մէջ (էջ 227-233), անանուն է:

Տաղիս սկիզբը յայտնապէս թերի է, այդ պատճառով առաջին հինգ տուները, բացառութեամբ երեք տողի, առինք Բարսեղեան փոփոխակէն: Իսկ վերջաւորութիւնը թերի է կամ ոչ՝ դժուար է ճշգրտել: Գրաւորի է որ ձեռագրին 233րդ էջին վարի մասը եւ յաջորդ էջը դատարկ ձգուած են:

Ներկայ փոփոխակը ունի 25 լամն տու-
նիւր սրտեղ ուրիշ որեւէ փոփոխակի մէջ չեն գտնուիր. ինչպէս նաեւ բազմաթիւ տողեր իրեն սեփական: Մեր ձեռագրին մէջ տաղը միայն գրուած է իրեն արձակ, միայն ջանի մը տեղ լուսանցքի վրայ կարմրա-դեղով նշանակուած են այբուբենի տոտեր. այսպէս Ա = ժդ, Բ = իա, Գ = իե, Դ = լզ: Ներկայ տնտառումը կատարուած է մեր կողմէ: Մէկ երկու տեղ կան հաւանաբար թերի տուներ:

Ոչն փոփոխակը մէկէ աւելի տեսակէտ-
ներով արժէքաւոր է, այդ պատճառով
անոր հրատարակումը կարեւոր նկատեցինք:

Ա.

Աստուած արդար եւ յիւաւի,
եւ ողորմած յամենայնի,
աւ քեզ հանդէս զամ ի վինի,
թէ դու լրես քո ծառայի:

Բ.

Այս ք զարմանք եւ հրաւիր
որ կու լինի ի յաշարհի.
եւ հիպոցումս ազգի ազգի,
զոր տեսնեմք վերայ երկրի:

(*) Վերնագիրը մեր կողմէն դրուած է:
Ա - Բ. - Բ:

Գ.

Գեմ մէկ Աղամ եր ի Դարխսի,
եւ մէկ եւա իւր նրմանի,
եւ մի բարբառ երբայեցի,
մինչեւ կեեալ ազոյ անի:

Դ.

Այ, այս բանս է հիւանդի,
եւ տուաւ զարմանալի.
թէ մէկ Աղամ եւ յեւայե
ծրնան ու [= հազար] ազգ ի երկրի:

Ե.

Մեկըն Հրոմ, մեկըն Վրացի,
մեկըն Տանիկ, մեկն Ասորի,
մեկն է ձրնուս երբայեցի,
եւ մինն Արաք Հազարացի:

Զ.

Մեկըն է Գուրք Քանանացի,
մեկն Արապիկ Սցիպացի,
մեկըն է Թուրք, մեկըն Պարսիկ,
մէկ այլնարիքն Ֆռանգնի:

Է.

Այս ու [= հազար] ազգ ի երկրի,
նո [= հարիւր հազար] ցեղ հաւսրնի,
որ ոչ հանչեն զձայր եւ զմրդի,
կամ թէ Աստուած կայ զիսի:

Ը.

Ազգ առնէ ի վերայ ազգի,
եւ մէկ մէկն են թեմամի.
եւ դու ես Տէր յերկնի 'ու երկրի,
ու քեզ չաճեն յօյն ամենի:

Թ.

Մեկն ասէ եւս եմ պիտանի,
մեկըն թէ եւ երեսնի,
հազար ազգ այլ կան ի յերկրի,
որ այս կերպովս են ի վինի:

Ժ.

Իմ Տէր ցըցոյ ըզպիտանին,
հաւաք որ զաս ընտրեմք բարին,
այս բաժինքս ի յաշարհի,
ու իրենքս մէկ յԱղաձայ որդի:

ԻԱ.

Ազգերս քոյ ծնան երկրի,
հաւաք ընդէ՞ր չունին ըզմի,
դու Տէր եկիր ի յաշարհի,
եւ իաչեցար ի մէջ երկրի:

Գ. 1-2. - Բ:

3. - մի, մէկ, Բ 15:

4. - Բ:

Դ. 1-3. - Բ:

4. - Քանի ազգեր ծնան յերկրի, Բ 20:

Ե. 2-4. - Բ:

ԺԲ

Ան երբ գնահն առեա խաչի,
խաչուեացեա թողեա յերկրի,
կամ է՞ր մեռաւ վասն աշխարհի,
եռախտի չեա մարգկան ազգի:

ԺԳ

Ապասկ առեա թրով ի լի,
եւ խիւսն ի սիրտդ չանկանի,
թոյլ ետուր սասանայի,
զմեզ ի յիւր ձեռն անդին գերի:

ԺԴ

Ջերկիրս սկիւր ես ..... ի
ու կես երկիրս ստատայի,
ու այս խանձանքս Թորգոմի,
ոչ [եմ] մեռած 'ու [ոչ] կենդանի:

ԺԵ

Ջի գամեն կամի ի շարի,
եւ ենք կոխան ամենազգի,
որ անխընայ 'ու [ան]յազգի,
մաւեն ի սուրբն սուսերի:

ԺԶ

Բայց քե մարմին ենք մրսեղի,
յեղեգրն չեմք կամ խոս վարի,
որ խանձ արկել ես կլրակի,
զեզ զանդաստն ի փառքերի:

ԺԷ

Իմ Տեր քե չենք քեզ պիտանի,
եւ կամ չունինք գործ ինչ բարի,
դու չնշե գմեզ ի մէկ ուրդի,
մի՛ տար ի ձեռքն ..... ի:

ԺԸ

Որ քե քանի տանին գերի,
քանի տանին շարշարելի,
քանի արիւն հեղուն յերկրի,
քանի կանայք թողուն այրի:

ԺԹ

Գեմ մարմինք եմք մրսեղի,
չեմք վեմ անտարժ ապառաժի,
էո միամիտքն վրստանի,
կենաց ամեն ազգի գերի:

ԺԺ

Եւ դու Տեր յերկնի ու յերկրի,
ու ամեն քեզ դոյր կու թրվի,
թողունք ի յայլ բան խնդրելի,
որ է ժամուս մեզ գիտելի:

ԺԻԱ

Ամ, այս ընդէ՞ր է լինելի,
հանց անցւա՞նս որ կու լինի,
որ մէկն ապրի 6 [= հարիւր] տարի,
որ մէկըն տասն չըհասանի:

ԻԲ

Այն որ [ի] պէտք է մեռանի,
ու [որ] անպէ՛ս է հաստատի,
գեղեցկագոյն զրդայն մեռնի,
'ու ասամմարութի պառաւըն ժրի:

ԻԳ

Երեսնամեայ մանուկն բնկնի,
ն [= հարիւր] ամեայ ձերքն նդնի,
այն որ տէրն է պակասի,
այն որ ծառայն [է] ժուժկայի:

ԻԴ

Որ մահ ուզէ մահրն հեռի,
որ կեանք ուզէ կեանքն կարնի,
մէկին մէկիկ որդի լինի,
անաւր 'ու անժամ այն մեռանի:

ԻԵ

Ու մէկ մի ժըն [= տարն] նիզ ունի,
'ու այնոց ոչ մազ մի չպակասի.
ամ, է՞ր պիտէ այս այսպիսի,
մահ անտարժան դառն ու լեղի:

ԻԶ

Մահ թող ձերոյն գայր 'ու աղտահն,
հանց զրդային ու հարուստին.
զի պատգամօ մօրն եւային,
հաստ մահու գերեզմանին:

ԻԷ

Այս մէկ այլ բանս է՞ր կու լինի,
կամ ի յուժէ՞ կու հանաչի,
որ մէկ մը տէր [լինի] յերկրի,
մէկ մը կարօտ դոն մի հացի:

ԻԸ

Մեկն է իշխան եւ հօր որդի,
մէկ այլն աղքատ 'ու ողորմելի,
մէկն ի յազգէ՞ր յարմունի,
մէկին ու [= հազար] պապն ի մուրի:

ԻԹ

Մեկին ու [= հազար] ձի ու ջորի,
մէկին ոչ ուլ ու ոչ մահի,
մէկին անշափ գանձ եւ ոսկի,
մէկին ոչ փող մի պղղընձի:

ԻԺ

Մեկին [հազար] պարկ մարգրօի,
մէկին ոչ մէկ հուլ ապիկի,
մէկին ու [= հազար] փերթ հանդերձի,
մէկն է մեղկիկ եւ անվարօի:

ԻԳ. 2. ճգնի, չընէի, Ս 53.

ԻԴ. 4. — անաւր 'ու անժամ, Բ 124. Ս 62. «
անժամ ու անուր, Ա».

ԻԵ. 3. — լինի, է, Ա.

Լ. 1. — պարկ, հատ, Բ 145. կապ, Ս 87.

2. — հուլ, հուլիկ, Բ 146. հըռն, Ս 88.

3. — փերթ, բռն, Ս 93.

ԺԷ. 3. — աւրիլ, հետի, Բ 107, Ս 31.

ԼԱ

Մեկն ընդ երկինք ի վեր անձնի,
մեկն անդրնդոց հաւասարի,
մեկն մի ունի եւ յաւելի,
մեկին չիկայ 'ու ոչ այլ լինի:

ԼԲ

Մեկին բեղդեր եւ փողանի,
մեկ[[ին] ոչ տուն [կայ] 'ու ոչ տեղի,
մեկն ի բազմաց փառաւորի,
մեկն ի բիրտոյ կու պարտուի:

ԼԴ

Մեկին հարամըն յաջողի,
մեկին հալալըն կորնչի,
մեկն է յաղթող անպարտելի,
մեկն է սրկար անկապելի:

ԼԶ

Ամ գանք ի յայլ բան պիտանի,
որ է ժամուս մեզ բնեւի:

ԼԸ

Որ [մեկ] մի նորս է ավագի,
առջեւ[ն] զվաճանեցելի,
կու ծառայէ զէս Քրիստոսի,
'ու իրմէ ոչինչ հրոմբ չունի:

ԼԺ

Ու մեկ մ'այլ նորս կայ պարի,
որ իջարին յինք մեկ նայի,
բայց երբ հողոյն ժամըն լինի,
յապկեն ա [= հազար] բարի տեսնի:

ԼԿ

Ու' այլ կայ մանուկ եւ հօր որդի,
պատերազմող յամեն տեղի,
ո'ւ ինքն ընկեցած յամեն տեղի,
սքնազ անեն զինք ով պիտի:

ԼԵ

Ու մեկմ վաս վասի որդի,
ոչ է քրքի ո'ւ ոչ բըպսրի,
ո'ւ ինքն ի յակին ո'ւ երեւելի,
ո'ւ յապկեն ու [հազար] հարկիք ունի,
ո'ւ ամենքս մեկ մկամայ որդի:

ԼԶ

Մեկն է արտոյն արգար հողի,
ո'ւ ավկին աննենց զէս Քրիստոսի,
ո'ւ ինքն անվասան ո'ւ անպիտանի,
զէս հեթանոս կամ ալլագի:

ԼԸ

Մեկըն զու գայ այս օր երկրի,
յեզուցն յականջըն բըպսրի,
մեկն է ծառայ և [= հարկւր] տարի,
ու հաւն կայ զէս տուն մ'անհարկի:

ԽԱ

Ի ծառայութեան ժամանակին,
նորսըն սիրուն է զէս որդին,
բայց երբ լինի ծամ հրադրին,
նորսուն այն աւրըն խրոպի:

ԽԲ

Ավագըն հայր է ամենի,
այրեաց ո'ւ որբոց եւ աղքատի,
որ ամենայն աղամ[ոյ]որդի
որպէս յԱսուած ապաւինի:

ԽԴ

Բայց անմարդին գայ զլոյսն ունի,
ո'ւ ազ[ա]նացն որդեացն արեւ չհարկնի:

ԽԶ

Բայց քէ իշխան է հօր որդի,
եւ քէ աղքատ է ի մուրի,
քէ տուրուար ու բախտ չունի,
բոլ մայրըն զինք չընճանի:

ԽԸ

Ու երբ հալ մի ծընանի,
քէ ձգէ ի գէտն ու խալսի,
հանձ մեծ[ա]նայ ու պանդրիսի,
ու գայ ա [= հազար] ցեղ զըմարի:

ԽԺ

Թէ ինքն է հաջ հաջի որդի,
աղէկ մանուկ աննենի,
կամ քէ կին է գովելի,
գեղեցկագեղ զարմանալի:

ԽԼ

Կամ մեծի դուստր քաղուհի,
համանըման մօրն Նայի,
քէ տուրք ու բախտ չունի,
հասկէ քէ դուստր է աղքատի:

ԽԳ

Թէ Բահանայ է պիտանի,
կամ վարդապետ է գովելի,
քէ տուրք ու բախտ չունի,
նայ շիրասաց կոչի յերկրի:

ԽԺ

Բախտւորըն գայ հռչակելի,
հարկ[ի]նքն ի վեր (զ)ման զամենի,
ոչ է վրեժ ո'ւ ոչ տարակնի,
յաթոռ նստի ի Մովսիսի:

ԽԼ

(Ու) Անբախտըն գայ կալ ի կաղի,
հեղ եւ համգարս 'ու առաքինի,
որ քէ ա [= հազար] գիտուն լինի,
զէս խաբեբայ ինքն երեւի:

ԽԳ

Արդ զգոյաւորըն բնեցի,
ապենց զընտրեն իմանալի,
արուեստ ու շնորհ գինչ ու լինի,
ի բախտ ոչինչ մասըն չունի:

ԼԱ. 1. — ... երկինքըն կու նայի, Ս 97.

ԼԴ. 4. — մեկըն աղկար է սարսելի, Ս 110.

ԼԶ. 4. — կամ, գաս, Ա.

ԾԲ

Արևեսն ուսումն է ամենի,
բայց ու շրմորհն է հետ պիտի,
ու [= հազար] փայտ է մարդ երեւի,
(ու) ունի շրմորհն ազգի ազգի:

ԾԳ

Ռ [= Հազար] սիրուն մարդ պիտանի,
հաւն կայ զէս փայտ մի յանատի,
մեկ մի գիտէ արուեստ բարի,
եթե բերթեր 'ու եկեղեցի:

ԾԴ

Մեկն է ձեռօքն զէս գողի,
որպէս զըլաւն է յարաւորի,
ու մեկ մի հիւսն երեւելի,
արուեստաւոր ամեն փայտի:

ԾԵ

Կապէ նավեր ու զերեկնի,
ի յամենայն զէս 'ու ի ծովի,
մեկ մ'արուեստաւոր է երկաթի,
հալէ զէս մոմ ի մեջ հրի:

ԾԶ

Կապէ ճաւանն ու զրեհնի,
'ու առնէ ու [= հազար] մանուկայնի,
զի առանց հրոյ եւ երկաթի
անհրաւիրն բ'երկիր գործի:

ԾԷ

Մեկն ոսկերիչ է անուանի,
արուեստ ի վեր քան զամենի,
առնու բազում արծաթ 'ու ոսկի,
մանրագործէ զինչ որ պիտի:

ԾԸ

Ու մեկ մ'անգէս ու անմարդի,
որպէս մտուկ յովանակի,
չգիտէ ընչիկ բան արվեստի,
յերկիր քոյի ողորմելի:

ԾԹ

Ով արարիչդ ամենայնի,
ես քեզ մեղայ հոգս ու փոշի,
շատ ծրուքիւն տեսայ յերկրի,
ես քեզ հայնդի ժողադրեցի:

ԾԺ

Կիսոց մի քաղցր ես ու բարի,
կիսոց մի դառն ես ու լիպի,
ու [= հազար] բարի կա ի երկրի,
ու մեկ կարօտ ամենայնի:

ԾԻ

Ռ [= Հազար] տալաք հետը երկրի,
մեք ամենէն եմք իր հեռի,
մեք պանդուխտ եմք ի վտի,
'ու անօրինաց զամեն գերի:

ԿԱ

'Իեռ ի վերայ այս ամենի,
գեհենն ի վառ կայ ու պահի.
ով արարիչ Տէր ամենի,
զու ես Քրիստոս քաղցր ու բարի,

ԿԲ

մեզ ողորմեայ եւ տուր հոգի,
տեսայ արայ զմեզ արժանի,
զի զանձաւորսս քննեցի,
զյաւիտեանցն ոչ յեցեցի:

ԿԳ

Իշխան դրեւ եւ մեկ մեկի,
'ու ողորմ ի սիրտդ չանկանի,
Տէր ամ այս քոյ եղաւ երկրի,
որ մեծն ու փոքրն ճանաչի:

ԿԴ

Ինձ զայս արա պատասխանի,
քննել կամիմ քե (յ)ուր յայնի,
զբախտէն ասայ քե ուր լինի,
զտալաքն ցոյց ուր գրանի:

ԿԵ

Որ մեկն առնու լի 'ու աւելի,
մեկըն մընայ կողուպելի.

ԿԶ

Մեկն է գիտուն եւ հրաւալի,
հասեայ ուսմանց եւ արուեստի,
զրաւարդաց անդադրելի,
որպէս զյորձանքս հեղեղի:

ԿԷ

Մեկն է քրդէս յիմարելի,
անասունկերպ քոյի յերկրի,
քե լուծմն ի փորն ի շուռ անցնի,
նայ ի յոչ որ գիր չըրդիպի:

ԿԸ

Մեկն անբերան եւ անմարդի,
զինչ որ խօսի բանն իւր անի,
խելքն ու միտն է անմտի,
'ու ինքն անըրգած յամեն տեղի:

ԿԹ

Մեկն է տեսողն զովելի,
շատ շրմորհօ մեծարելի,
բախտն բերէ զամեն բարի,
'ու ինքն յամենայն մարդէ գովի:

ԿԴ. 3. — Աժ, այս հանց թող եղաւ յերկրի,
Ս 127.

4. — Որ մեծ ու փոքրն հանաւի, Բ 172.
'Ր ոչ մեծ ու փոքրն հանաւի, Ս 128.

ԿԵ. 2. — լուր, ԴՅԲ, Ս 132.

ԿԶ. 2. — կողուպելի, եղաւ կելի, Ս 136.

ԿԷ. 2. — հասեայ, հասաւ, Ա.

3. — անդադրելի, անդադրեւելի, Ս 139.

ԾԴ. 3. — հիւսն, հայն, Ա.

ՀԱ

Մեկն իւր կերպովն օրնագի,
զի գիշերես ե' ու աղօթդի,
օօլաթ ու բախս իւր չըլինի,
'ու ինքն զամեն գլխիվայրի:

ՀԲ

Մեկն է գոհար 'ու ամենայի,
գեղեցկացեւ զարմանալի,
բայց թէ ու [= հազար] աղէկ լինի,
զամենն ի բախսըն գայ հայի:

ՀԴ

Մեկին յանցանքն կու ծածկի,
բազում չարիքն պարտակի,
ու մեկ մի մսզ մ'արաս ունի,
'ու ամեն(ն) յերկրի բացայայթի:

ՀԵ

Մեկ մի զաստենըս կու ժանի,
ու երկնաւորն իր կու պահի,
ու մեկ մի բնաւ հանգիստ չունի,
'ու անքէն գեհնեն իր կու պահի:

ՀԶ

Մեկն է արդար 'ու առաքինի,
պահող նզնող անկապելի,
բայց թէ յետոյ իրք սղոյալի,
այն որ ոչինչ մասըն չունի:

ՀԸ

Մեկն մի օրջել է վայրենի,
գործել զազիր գործ 'ու աղօթդի,
թէ զզրանայ խոսովանի,
նայ զինչ գործել է այն չլիւզի:

ՀԹ

Մեկին համած է կին բարի,
արեգակնըն նրմանի,

մեկին դրամ լուծ ու սամի,
որ լուկ աջօրն չընայի:

ՀԲ

Ու մեկին կին կայ ցանկալի,
զգայ ու գցերէկ իւր առաջի,
'ու ինքն է ժամար 'ու առաքինի,
որ ի ամեն լեզուէ գովի:

ՀԴ

Մեկն ի ճեսուն կայ ու պարսի,
գիշերն ի փունըն կու փործի,
թէեւ ի յիւր կինըն լինի,
նայ այլ չը մեք յեկեղեցի:

ՀԶ

Ամ բեր զայն միսքն որ չը ծըռի,
կամ զայն հաւասն որ չերկմբի,
այդ եր է բանք ու այսպիսի,
արդարագաս դասաւորի:

ՀԸ

Որ մեկըն գայ դար ի դարի,
մեկին ու [= հազար] դար պատանի,
մեկն չլինի խորհել ի մեքի,
ինչ իր խորհուրդըն կասարի:

ՀԹ

Ու մեկն ողբայ եւ պաղասի,
'ու ոչ ինչ խորհուրդ իւր չը դորդի,
մեկն է ու [= հազար] բարով ի լի,
ամեն կողմանց իւր յաջողի:

ՀԴ

Մեկն է դասարկ 'ու ողորմելի,
զամեն ի ծախն իւր պատանի,
ամ թէ այս պատեն որ կու լինի,
նայ ուր բարակն է թող կրքի:

Ն. ԵՊՍ. ՇՈՎԱԿԱՆ

ՀԱ. 2. — գիշերես, ախտերես, Բ 228. գէշերես,
Ս 156.

ՀԲ. 4. — ամէնն, Ս 170.

ՀԴ. 1. — Մէկըն զանգէ'նըն ... Ս 171.

4. — ... է իւր տեղի, Ս 174.

ՀԶ. 2. — անկապելի, լաւ, պիտանի, Ս 176.

3. — յետոյ թէ, նայ. իրք մի ոխալի, Ս 177.

ՀԸ. 4. — այն, այլ, Ս 182.

ՀԹ. 1. — համած է, հրամար ես, Ս 183.

2. — ի յարեգակըն նրմանի, 2, որ կը
վերջանայ հոս.

2. 3. — որ այս բաներս են աշխարհի, Ս 203.

2Ա. 1. — Որ մէկին կայ բախտն ի բանի, Ս
205 և լս.

2. — դուր, զար, Ս 206.

3. — մէկըն չունի ... Ս 207.

4. — զինչ խընդըրուածք կայ' կատարի,
Ս 208.

2Բ. 2. — և իւր խորհուրդն ոչ յաջողի, Ս 210.

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱԿԱՆ

“ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ 562 ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ”

Ն Ե Ր Ա Շ Ո Ւ Թ Ի Ն

ՀՐԱԶԵԱՑ ԴԱՍԻՆԻԱՆ — ԵՐԵՎԱՆ — 1955, էջ 655

Թ. — Ձին-Թիպեթական Ընտանիք. — Այս յորջորջումին տակ լեզուաբանները կը հասկնան այն բոլոր լեզուները, որոնք կը խոսուին Հիմալայան լեռներէն մինչև Խաղաղական Ովկիանոս երկարող ընդարձակ տարածութեան վրայ: Կը բաժնուին երեք ճիւղերու:

1. — Թիպեթ — պիրմանական:

2. — Ձինական:

3. — Թայ:

1. — Թիպեթ — պիրմանական ճիւղը կը խոսուի Թիպեթի և Պիրմանիոյ մէջ. 20 միլիոն խոսող ունի: Քրիստոսէ առաջ, յիշեալ երկիրներու այժմու բնակիչները հաստատուած էին աւելի հիւսիս, ուրկէ ապա արշաւելով գէպի հարաւ՝ գրաւեցին Մոն-Խիէր և Մունտա լեզուներու ապարէզը: Այս ճիւղին կը պատկանին հարիւրէ աւելի լեզուներ, որոնցմէ երկու զլիսաւորներն են քիպեթերէնը և օլիրմաներէնը: Թիպեթերէնը պուտտայական ճոխ գրականութիւն մը ունի, որու հնագոյն յիշատակարանը է. դարէն է. Պիրմաներէնի հնագոյն արձանագրութիւնը ԺԱ. դարէն է. Նոյն ճիւղին կը պատկանին նաև պիւ կոչուած լեզուներ, որ ծանօթ է մի քանի հին արձանագրութիւններով և որ այժմ կ'որոտուած է. Տես Sir George A. Grierson, Linguistic Survey of India, 3 հատոր, Tibeto-Burman Family, Part I, General Introduction, Specimens of the Tibetan Dialects, The Himalayan Dialects and the North Assam Group, Calcutta, 1909; Նոյնէն՝ Pt. II, Specimens of the Bodo Naga and Kachin Groups, Calcutta, 1903; Pt. III, Specimens of the Kuki-chin and Burman Groups, Calcutta, 1904.

2. — Ձինական ճիւղ: Ձինարէնը աշխարհի վրայ ամենէն շատ խօսուած լեզուներէ մօտաւորապէս 650 միլիոն մարդիկ, Եւրոպայէն աւելի ընդարձակ տարածութեան մը վրայ, կը խօսին այդ լեզուով: Տակաւին, չինարէնը կը խօսուի Մանչուրիոյ, Մոնղոլիոյ մէկ մասին և Հնդկաստանի ու մինչև իսկ Ամերիկայի զանազան գաղութներուն մէջ. այնպէս որ չինարէն խօսողներու թիւը 700 միլիոնի կը մօտենայ: Ձինարէնը նշանաւոր է իրեն մշակութային լեզու և մեծապէս ազդած է Հիւսուոր Արեւելքի բազմաթիւ ազգերու վրայ: Աննալ, Բորէա, Ժափոն, իրենց մշակութային և լեզուական պաշարի մէկ մեծ մասը պորտական են չինացիներուն: Ձինական գրականութիւնը շատ հին է և կը սկսի Ն. Ք. Չրդ հազարամեակէն: Ան թափանցած և գործածական եղած է նաև վերոյիշեալ երկիրներու մէջ: Ձինարէնը ունի բազմաթիւ բարբառներ, մէկը միւսին անհասկնալի: ամենազլխաւորն է Մանտարիներէն լեզուն՝ որ կը կոչուի կուան-հուա և կը համարուի պետական կամ պաշտօնական լեզու: Հաստատուած է որ բոլոր այս չինական բարբառները կը ծագին ընդհանուր չինարէն լեզուէ մը՝ որ խօսուած է Թանկ հարստութեան ժամանակ: Տես F. S. Couvreur, Dictionnaire classique de la langue chinoise, Չրդ հրատ., Ho-kien-fou, 1911 (գրաւոր լեզուն). Նոյնէն՝ Dictionnaire français-chinois, Ho-kien-fou, 1928 (խօսակցական լեզուն). H. A. Giles, Chinese-English Dictionary, Չրդ հրատ., Shanghai, 1912 (գրական և խօսակցական լեզուները). R. H. Mathews, A Chinese-English Dictionary, with English Index, Shanghai, 1931; Revised American Edition, Harvard University Press, 1945 (արդի չինարէնը). B. Karlgren, Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese, Paris, 1923 (Միջին շրջանի արտասանութեամբ):

3. — Թայ ճիւղ: Այս լեզուախումբը տարածուած է Հնդկաչինի արեւելեան կէսին մինչև հարաւային չինական գաւառները. պարսիկ խմբակներ ալ կան մինչև Հնդկաստան: Ամենազլխաւորն է սիամերէնը, զոր կը խօսին 6 միլիոն մարդիկ. ունի ճոխ գրականութիւն, ԺԳ. դարէն

սկսեալ: Անոր կը նմանի լաօսերէնը, որ Հնդկաչինի Լաօս երկրի լեզուն է: *Shu Henri Maspero, Contribution à l'étude du système phonétique des langues thai, Bull. E. Fr. E.-Or., XI, 1911, էջ 153-169. նոյնէն՝ Langues (et Carte linguistique de l'Indochine) dans Un empire colonial français, l'Indochine, ouvrage publié sous la direction de Georges Maspero, tome I, Paris-Bruxelles, 1929, էջ 63-80. K. Wulff, Chinesisch und Tai, Sprachvergleichende Untersuchungen, Det Kgl. Danske Videnskabelnes Selskab., Hist.-fil. Meddelelser, XX, 3, Copenhagen, 1934; նոյնէն՝ Ueber das Verhältniss des Malayo-Polynesischen zum Indochinesischen, ib. XXVII, 2, 1942; Li Fang Kuei, Some Old Chinese Loan- Words in the Tai Languages, Harvard J. As. St. VII, 1945, էջ 333-342.*

Ժ. — Ուկրո-Ֆիննական Ընթանիք. — Այս խումբին պատկանող լեզուները այժմ կը տարածուին Հունգարիայէն մինչև Եւրոպայի հիւսիսային ծայրը և այնտեղէն, Ռուսիոյ վրայէն, մինչև Ուրալ լեռներու ասիական մասը: Այս ընտանիքը կը պարու-նակէ հետեւեալ լեզուները.

1. — Հունգարերէն կամ մանգարերէն, որ կը խօսուի Հունգարիոյ, ինչպէս նաև մասամբ Ռումանիոյ, Պոլոնիոյ և Աւստրիոյ մէջ, ընդամենը 10 միլիոն հոգիի կողմէ: Հունգար ժողովուրդը բոլոր ուկրո-ֆիննական ժողովուրդներէն մեծագոյնն է: Անոնց գրականութիւնը կը սկսի Ժ.Ա. դարէն:

2. — Վոկուլերէն, Ռուսիոյ ժոռ. կը խօսուի 5000 հոգիի կողմէ Իրանի:

3. — Օսեթական, որ կը խօսուի վերոյիշեալ լեզուի գրացնութեան մէջ:

4. և 5. — Ջրեներէն և վոսիական, որոնք միասին կը կոչուին պերսեմական խումբ: Ջրեներէն կը բնակին Վոլկոտայի և Արխանկելսքի նահանգներուն մէջ, իսկ վոտեականը՝ Վլադկայի, Գազանի և Ուֆայի նահանգներուն մէջ: Այս վերջինները կը կոչուին նաև Կոմի:

6. — Չերեմիսերէն, որ կը խօսուի զբլ-խաւորաբար Վիատկայի, Գազանի և Ուֆայի նահանգներուն մէջ:

7. — Մոնգոլներէն, այս լեզուն խօսող

ժողովուրդը՝ մորտուիններ, մօտաւորապէս մէկ միլիոն են և կը բնակին Սիմպիերիի, Բենգալի, Սարադովի, Սամարայի, Նիժնի-Նովոորոտի և Թամպովի նահանգներուն մէջ:

8. — Ֆիններէն, որ կը խօսուի Ֆինլանդիոյ, Շուէտի և Նորվեգիոյ հիւսիսային կողմերը: Ֆիններէնի հետ մօտաւոր կապ ունին և մէկ խումբ կը կազմեն՝

ա) Դարեկերէն, որ կը խօսուի Դարեկիոյ, Արխանկելսքի, Օլոնեցիի, Դուչերի և Նովոորոտի շրջանին մէջ:

բ) Վեպսերէն, որ կը կոչուին նաև չուսերէն.

դ) Վոգերէն, որ կը խօսուի Լինին-կրատի շրջանին մէջ:

դ) Էսոններէն, որ կը խօսուի Էսոնիոյ և Լիվլանտիոյ մէջ:

ե) Լիվերէն, որ կը խօսուի Դուբրան-տայի հիւսիսը:

9. — Լափոներէն կամ լափերէն. կը խօսուի Շուէտի և Նորվեգիոյ հիւսիսային կողմը, և Լիվլանտիոյ և մասամբ Ֆինլանդիոյ և Ռուսիոյ մէջ: Կը թուի թէ այս ժողովուրդները պատկանած են ուրիշ ցեղի մը, բայց հետագային փոխ առած են ֆիննական լեզուն:

Ուկրո-Ֆիննական լեզուախումբի նախնայինները կը գտնուէր այն տարածու-թեան վրայ որ կ'երկարի մէկ կողմէն մինչև Սառուցեալ Ովկիանոս և Ապիաակ Մոլդ և միւս կողմէն մինչև միջին Վոլկան, Ուրա-լէն այս կողմ: Այստեղ այդ ժողովուրդները կ'ապրէին, Հնդեւրոպական ընտանիքի և յատկապէս արիական և պալթիկ-սլաւական ճիւղերու և ալթայական ընտանիքի զբա-նուցեալներէն: Այս իրողութեամբ կը բա-ցատրուին այն բազմաթիւ հին փոխառու-թիւնները, որոնք կատարուած են փոխա-դարձաբար այս երեք լեզուախումբերու միջև: Դիւրեւեակ խումբէն եղած բազմաթիւ փոխառութիւնները կարեւոր են մեղի այն տեսակէտով, որ ցոյց կու տան արիական ճիւղի աշխարհագրական զիրքը այդ հնա-գոյն շրջաններուն, ինչպէս նաև անոնց քաղաքակրթական բարձրութիւնը առհասա-րակ և մասնաւորաբար քաղաքամօր ուկրո-ֆիննական ժողովուրդներուն առանց որոշ-այդ փոխառութիւնները կա՛մ բնաւ տեղի պիտի չունենային և կա՛մ շատ աւելի սակ-մանափակ թիւով պիտի ըլլային: Հետագա-

յին, զանազան ժողովուրդների դուրս գալով իրենց նախահայրենիքէն, գաղթեցին տարբեր ուղղութիւններով. օսգիւականները և վուլուները անցան Ուրալը և հաստատուեցան Ասիոյ մէջ, հունգարները երկար ճամբորդութիւնէ յետոյ Թ. դարուն հաստատուեցան արդի Հունգարիոյ մէջ. վոլգիականները և գիրենները բարձրացան դէպի հիւսիս, իսկ ֆինները Զ. դարուն Ֆինլանտա գացին. միայն մորտուիններն ու չեքոսլոնները մնացին իրենց տեղերը:

Գրտնագանները ուկրո-ֆիննական ընտանիքին կը կցեն նաև նենեցներու լեզուն՝ նենեցերէնը (սամոյերէն): Նենեցները կը հաշուեն 18.000 անձ. ցրուած ընդարձակ տարածութեան մը վրայ, Ուրալէն մինչև Սառուցեալ Ովկիանոս: Հետզհետէ սակայն կը հաստատուի այն ենթադրութիւնը թէ նենեցերէնը ոչ թէ մէկ ճիւղն է ուկրո-ֆիննական լեզուաբնին, այլ երկուքը միասին նախապէս կը կազմէին ուրալեան խումբը, որուն նախահայրենիքը Ուրալի ստորոտն էր. անոնք ապա բաժնուեցան երկու խումբերու՝ նենեցական և ուկրո-ֆիննական: Նենեցները անցան Ասիա և մասն թրքական լեզուներու հարեանութեան մէջ, իսկ ուկրո-ֆինները իջան դէպի Վոլգա, ուրկէ ապա ցրուեցան զանազան ուղղութիւններով:

Ուրալեան խումբին կը պատկանի նաև էսկիմոսիերէնը, որով խոսողները կը բնակին հրոշնչանառայի և բեհուային Ամերիկայի եւ գերքներուն վրայ. այսպիսով անոնք միւսացման գիծ մը կը դառնան հին և նոր աշխարհներու միջև: Տես Journal de la Société Finno-Ougrienne de Helsinki, Mémoire de la Société Finno-Ougrienne de Helsinki, Le Monde Oriental (Upsal), Finnisch-ugrische Forschungen (Helsinki), Keleti Szemle (Budapest), Ungarische Jahrbücher (Berlin), Studia Fennica (Helsinki), Encyclopédie Française, I, (Paris, Larousse), J. Szinyei, Finnisch ugrische Sprachwissenschaft (Չրդ հրատ., 1922, Sammlung Göschen 463, Walter de Gruyter, Berlin); A. Sauvageot, Esquisse de la langue finnoise (Paris, C. Klincksieck, 1949); A. Saareste, Die ostnische Sprache (Tartu, 1932); S. Simonyi, Die Ungarische Sprache (Trübner, 1907).

ԺԱ. — Կովկասեան Ընթանիք. — Այս ընտանիքին պատկանող լեզուները կը խոսուին Կովկասեան լեռնաշղթայի երկու եւրոանդերուն վրայ, Սև Մովէն մինչև Կասպից ծով գտնուած տարածութեան մէջ: Կովկասագէտ լեզուաբան Տրոի համաձայն, բոլոր կովկասեան լեզուները ծննդաբանական տեսակէտով կը բաժնուին երեք խումբերու, 1) Հարաւային կովկասեան կամ Դարբուէլեան խումբ, 2) Հիւսիսային արեւմտեան կամ Կասպեան խումբ: Հարաւային կովկասեան խումբը կը պարունակէ հետևեալ լեզուները. 1) վրացերէն, 2) մինկրեբերէն, 3) լազերէն, 4) սվաներէն: Վրացերէնի բարբառներն են՝ ցուեբերէն, կուրիա, իմերիլ, բեաւ, խեսուր և ինկիլո: Հիւսիս արեւմտեան խումբը կը պարունակէ, 5) ապխազերէն, որ Կովկասի ամենադժուար լեզուն է, 6) ուպիլներէն (այս լեզուն խոսող ժողովուրդը այժմ Թուրքիոյ գաղթած է և մոռցած է իր լեզուն), 7) չեբեգերէն, որու գլխաւոր բարբառն է կապարսին և երկուքը միասին կը կոչուին ասիդէ: Կասպեան խումբը կը պարունակէ՝ ա) Զէհեական լեզուներ, 8) չէհեներէն, 9) պաց, որ սխալմամբ կոչուած է նաև դուռ. բ) Աւար-անցի լեզուներ, 10) Աւարերէն, որ Տալասանի ամենականոր լեզուն է և ամբողջ այս շրջանի ազգամիջեան լեզուն, 11) անցի, 12) պոսիլի, 13) կոնգպի, 14) գաբալա, 15) պակուլալ, 16) ջամալալ, 17) դիմսի, 18) ախտախ կամ ալուալ, 19) խուրգուի, 20) սիսո, 21) գաբուլի, 22) խուկալ. գ) Տարգուալ լեզուներ, 23) հուրգան կամ խուրգիլի և աղուա, 24) վարգուև և գաբալալալ, 25) գոււպանի. դ) Կեդրոնական լեզուներ, 26) լազերէն կամ գաղկուկուկու, 27) Արեւի, որ կը խոսուի միայն մէկ գիւղի մէջ. ե) Սամուրեան լեզուներ, 28) դապասարան, 29) աղուլ, 30) լուրիկ կամ լեղիկ, 31) ռուրուլ, 32) պուսուլի, 33) հեդ, 34) խեմալուդ, որ կը խոսուի միայն մէկ գիւղի մէջ, 35) ուղիներէն: Այս լեզուներէն վրացերէնը սերի ճիւղն է հին գրականութիւնը: Տես Recueil de matériaux pour la géographie et l'ethnographie du Caucase, I-XLIV, Tiflis, համառոտ. SMK, 1881-1915 (ռուսերէնով); Caucasic, I-XI, Leipzig, 1924-1934, համառոտ. Cauc.

(գերմաներէնով) . A. Dirr, Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen, Leipzig, 1928; R. Bleichsteiner, Die Kaukasische Sprachgruppe, Anthropos, XXXII, 1937, էջ 51-74; H. Schuchardt, Ueber den Parsiven Charakter des Transitsivs in den Kaukasischen Sprachen, Sitzungsberichte der K. K. Akad. Wissenschaft, Wien, 1895; H. Vogt, La parenté des langues du Caucase, Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, XII, 1942.

ԺԲ. — Ալբայական Ընթանիք. — Թէև վերջնականապէս հաստատուած չէ, բայց կը թուի թէ Վսկայէն մինչև ուկրաինոսը ցրուած գահապան լեզուները կը պատկանին մէկ խումբի մը: Այս լեզուախումբի անունը շատ ձեափոխութիւններու և թուրքմացութիւններու փոխարէն տուած է: Նշան մը, գիտունները կը կարծէին թէ հնդեւրոպական և ասիականէն հոս քուրդ միւս լեզուները թրքականին հետ մէկ խումբ կը կազմեն, զոր կը կոչէին քուրմական խումբ. ապա, հիմնուելով ձայնաւորներու ներդաշնակութեան օրէնքին վրայ, որ յատուկ է թէ՛ ֆիննական և թէ՛ թրքական լեզուներուն, սկսած կարծել թէ ուկրա-ֆիննական լեզուները ցեղակից են այս խումբին, և երկուքը միասին կոչեցին ուրալ-ալթայական ընտանիք: Այժմ ապացուցուած է թէ ոչ միայն ֆիննականները կապ չունին ալթայականներուն հետ, այլ նաև թէ նենեցները, որոնք ուրալեան ժողովուրդ են, նախապէս ֆիննական ժողովուրդներու մէկ խումբ կը կազմէին: Հոնգարերէնի և այլ լեզուներու մէջ գտնուած թրքերէն և մոնղոլերէն բառերը ցեղակցութեան հետեւանք չեն, այլ՝ միայն փոխառութեան շրջանին: Այս առթիւ, յարմար է ուրալեան անունը յատկացնել նենեցներուն, իսկ ալթայական անունը պահել այս լեզուախումբին: Շատ անգամ ալ այս լեզուաընտանիքին համար կը գործածուի քարադական կամ քուրքարադական բառը: Թաթարները սկիզբէն մոնղոլական լեզուով մը խօսող ժողովուրդ էին, այնպէս որ մասին անունը ամբողջին յատկացնել անտեղի է: Թուրք-թաթարական բառը կարելի է յատկացնել առ առա-

ւելին թուրքերուն և մոնղոլներուն միասնաբար, դուրս ձգելով տունկուսները:

Ալթայական ընտանիքը կը պարունակէ երեք ճիւղեր. — 1) Թուրքական, 2) Մոնղոլական և 3) Տունկուսական:

Ալթայական ժողովուրդներու հնագոյն յիշատակութեան կը հանդիպինք Ն. Բ. Երկրորդ հազարամիակին: Ձինացիները շատ հին լեզուներէն էին բարբարոս ժողովուրդի մը հետ՝ որուն կը կոչէին Niongonou. ասոնք չինական պարսպներէն միւս կողմը մեծ պետութիւն մը հիմնած էին որ Գ. դարուն կործանեցաւ: Կը կարծուի թէ ասոնք հոններն են և կը պատկանին վերալեռացի ցեղին: Նոյն դարուն կը յիշուի Sien-pi ժողովուրդը, որ դուրս եկած է Մանչուրիայէն, զորս ունեւոր մանկով՝ իսկ ուրիշներ ալ տունկուս կը համարեն: Մոնղոլ կը կը համարեն նաև աւարները: Աւելի ստույգ է պատմութիւնը թուրքերուն՝ որոնք բուխու կոչուած են չինացիներուն կողմէ և որոնք Սաւանիւրու պիտութեան աւերակներուն վրայ 552 թուականին հիմնեցին մեծ կայսրութիւն մը, որ կը տարածուէր Կասպից ծովէն մինչև Բորթա: Այս կայսրութիւնը կործանեցաւ Ը. դարուն և անոնց յաջորդներին ուշուրիները: Մոնղոլները յիշատակուած են չինացիներու կողմէ Է. դարէն սկսեալ: Մոնղոլական ժողովուրդ մըն էին քիտանները, որոնք 907ին Ձինաստանի հիւսիսային մասին տիրապան և որոնց առնունէն յարաջացած են տարբերէն xatay, հայերէն խաթայ անքը՝ որոնք Ձինաստանը կը մատնանչին, և Չարաբադի բարբառով խաթայի կամ խաթայի հաւսի՝ որ կը նշանակէ աղեղ, անհոռոխ: ԺԳ. դարու սկիզբը, ձենկիլդ իւանի ձեռքին տակ, մոնղոլները կապիւցին մեծ պետութիւն մը՝ որ զարմանալի արագութեամբ նուաճեց Ճապոնէն մինչև Ալթայական ծովի եզերքը ինչպէս երկրիները: Սակայն ԺԷ. և ԺԸ. դարերուն մոնղոլները ինչպէս մանչուրիներու տիրապետութեան տակ և թուրքերու և մոնղոլներուն պատմութենէն նուազ ծանօթ է տունկուսներու պատմութիւնը: Ասոնք Մանչուրիոյ հին ժողովուրդն են, յիշատակուած Ն. Բ. 2000? տարիներ առաջ: Է. դարուն Յ. Բ. ասոնք կազմած էին քաղաքակիրթ պետութիւն մը՝ որ կը տիրէր ամբողջ Մանչ-

չուրիոյ և Քորէայի) Այս պետութիւնը կանգուն մնաց մինչև Ժ. դար, երբ յիշեալ երկիրները նուաճուեցան մոնղոլ քիւտաններու կողմէ: Այնուհետև, մի քանի անգամ, Մանչուրիան կ'ենթարկուի մերթ մոնղոլներու և մերթ տունկուսներու իշխանութեան, մինչև որ ԺԵ. դարուն կը հիմնուի տունկուսական Մանչու Նոր հարստութիւնը՝ որ կը տիրէ նաև մոնղոլներու և Տիւնաստանի գահին մինչև 1912 թուականը՝ երբ հանրապետութիւն կը հռչակուի:

Թրքական ճիւղի լեզուները շատ ընդարձակ տարածութիւն ունին. գաղթականութեամբ և աշխարհակալութեամբ անոնք տարածուած են այսօր Մակեդոնիայէն մինչև Սիպերիոյ Գոլիմ գետը, Եգիպտոսէն մօտ և ունին մօտաւորապէս 40 միլիոն խօսող: Լեզուի գլխաւոր բարբառներն են՝ ալթայ, կոյպալ, գաւակաս, քաքաւ, քիւլիկ, պաւգիւ, սարդ, քուրմիկ, ուլյուր, գըչազ, զուժուլս, նոկայ, պալխաւ, եուրուզ, ազըր, պիլմանի, երիմի քաքաւիւր, գաւալայ, քաքաւ և օսմանեան, որոնց վրայ պէտք է աւելցնել նաև Պալքաններու մէջ բնակող կալկուլներու և չրախներու բարբառները և հին կորսուած լեզուներէն՝ օկուզը, բէչնէկը, պուլղաւը և չալաքայը: Հակառակ իրենց շատ ընդարձակ տարածութեան, այս բոլորը իրենց միջև չեն ներկայացներ զգալի տարբերութիւններ. միայն չուվաւերէնը ընկալեալ ձևերէն կը հեռանայ: Թրքական լեզուներու ամենահին յիշատակարանը Օրխոնի արձանագրութիւններն են, Գարագոռուի մայրաքաղաքին մօտ, 735 թուականէն: 2-3 դարեր ետք կը սկսի թրքական կրօնական գրականութիւնը: Սելճուկները տկար գրականութիւն մը ձգած են ԺԳ. դարէն: Թուրքերը մեծ ազդեցութիւն գործած են իրենց դրացի և նուաճած ազգերուն վրայ. այսպէս՝ սարթերը թրքացած պարսիկներ են, մոնղոլներու պետական լեզուն թրքերէնն էր, Լեհաստանի հայերը թրքախօս էին և ունէին հայատառ թրքերէն գրականութիւն. նոյնը նաև Թուրքիոյ մէջ, ինչպէս և յոյներու մօտ: Հայերէնը, յունարէնը, քիւրտերէնը, ալպաներէնը, պուլկարերէնը, ռուսերէնը և ռումաներէնը շատ բառեր փոխ առած են թրքերէնէն: Ընդհակառակը, թուրքերը շատ ազդուած

են արաբներէն, պարսիկներէն, մասամբ ալ յոյներէն: Մոնղոլական լեզուները, հակառակ մոնղոլական խոշոր արշաւանքներուն, իրենց երկրէն դուրս ընդարձակ տարածութեան մը վրայ սփռուած չեն և թրքական լեզուներէն աւելի նման են իրարու: Անոնցմէ գլխաւորներն են, բացի Մոնղոլիոյ և Թիպէթի մոնղոլերէնէն, գալիզերէնը՝ Աստրախանի շրջանին մէջ, պուրիպերէնը՝ Սիպերիոյ մէջ և այլուզ կամ նեզաւա՝ որ Աֆղանիստանի մէջ խօսուած մոնղոլերէնն է: Մոնղոլերէնի հնագոյն յիշատակարանը ԺԳ. դարէն է: Տունկուսական լեզուները կը տարածուին Ենիսէյ գետէն մինչև ուկրաինոսը: Տունկուսական գրականութիւնը կը սկսի ԺԺ. դարէն: S. B. Laufer, Skizze der Mongolischen Literatur, Keleti Szemle, VIII, Budapest, 1907; M. Poppe, Izvestija AK. Nauk, 1937, էջ 1281-1301; N. N. Poppe, Grammatika pis'mennomongol'skogo yazika Moskva-Leningrad, 1937; G. D.

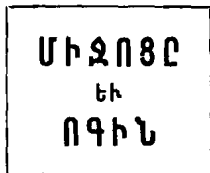
Sanzev, Grammatika buryat-mongol'skogo yazika, Moscou-Leningrad, 1941; O. Kovalevsky, Dictionnaire mongol-russe-français, I-III, Kazan, 1844-1849; N. N. Poppe, Prakticheskiy učebnik mongol'skogo razgovornogo yazika, Leningrad Vostochnij Institut Imeni A. S. Enukidze No. 41, Leningrad, 1931 և Učebnik mongol'skogo yazika, No. 46 նոյն շարքէն, Leningrad, 1932.

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ ՎՐԴ. ԶԴՋԱՆԵԱՆ
(Շտրուակելի՝ 16)

ԻՐԱՍՏԱՍԻՐԱԿՆ

Ս. Է. ՈՒԱՅԹԵԲԸՐ

Տնտեսական Գիտությունների Գործակալության

և

Փաստեր Առաջին Գործակալության

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ՀԻՆԳ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Արհեստագործական արտադրանքների արդյունաբերության Ս. Քովմաս Ազգային արհեստագործական և յառաջ բերող բնաբանական արտադրանքների մեջ ուղղության հիմնական փոփոխությունները, որ իր բանաձևերում ունեցավ հոգևոր հիմք ուղղության կամ Աստուծոյ գոյության փաստեր անունին տակ: Յարմար է որ այստեղ տանք անոնց ամփոփումը, որովհետև յաճախ առիթը պիտի ունենանք անդրադառնալու անոնց:

Առաջին փաստը, որ կը թուի ըլլալ Քովմաս Ազգային արհեստագործական և յառաջ բերող «Somme Contre les Gentils» գիրքին մէջ անոր տրուած կարեւորութեան, կոչուած է օտարութեան հետեւցում փաստ. ան էապէս կը կրկնէ Արհեստագործական արհեստագործական արտադրանքների մեջ ուղղության կամ Աստուծոյ գոյության փաստեր անունին տակ: Յարմար է որ այստեղ տանք անոնց ամփոփումը, որովհետև յաճախ առիթը պիտի ունենանք անդրադառնալու անոնց:

Արհեստագործական արտադրանքների արդյունաբերության Ս. Քովմաս Ազգային արհեստագործական և յառաջ բերող «Somme Contre les Gentils» գիրքին մէջ անոր տրուած կարեւորութեան, կոչուած է օտարութեան հետեւցում փաստ. ան էապէս կը կրկնէ Արհեստագործական արտադրանքների մեջ ուղղության կամ Աստուծոյ գոյության փաստեր անունին տակ: Յարմար է որ այստեղ տանք անոնց ամփոփումը, որովհետև յաճախ առիթը պիտի ունենանք անդրադառնալու անոնց:

Երկրորդ ուղին, կոչուած «պատմա-կանութեան հետեւցում փաստ» կամ «պատմա-կարեւորութեան փաստագրութիւն», կը մեկնի այն նկատողութեան, թէ զգայական աշխարհին մէջ կապը՝ անցեալին, ներկային եւ ապագային միջեւ հասկանալի կը դառնայ միայն գործող պատմա-կարեւորութեան: Եւ որեւէ բան չի կրնար ինք իրեն համար գործող պատմա-կարեւորութեան ըլլալ, այլ ունի իրմէ զատորոշուող գործող պատմա-կարեւորութեան, ինչպէս ըրած է Արհեստագործական արտադրանքների մեջ ուղղության կամ Աստուծոյ գոյության փաստեր անունին տակ: Յարմար է որ այստեղ տանք անոնց ամփոփումը, որովհետև յաճախ առիթը պիտի ունենանք անդրադառնալու անոնց:

անվերջանալի ըլլալ. այլ պէտք է հասցնէ գերագոյն գործող պատճառի մը՝ որ պատճառ չունենայ ինք. այս գերագոյն պատճառն է Աստուած:

Գալով երրորդ ուղիի գաղափարին, ծանօթ՝ «պատասխանութենէն հետեւցուած փաստ» կամ «տիեզերային փաստարկութիւն» անուններով, կարելի է անոր հետքը գտնել մինչեւ Պղատոնի մօտ, բայց ծելը, որով տրուած է ան Ս. Թովմայի կողմէ, առնուած է ԺԲ. դարու հրեայ փիլիսոփայէ մը՝ Մայմոնիտ անունով: Ան հիմնուած է դիտուած իրողութենէ մը՝ որ տիեզերքը կազմող ամէն ինչ պատահական է, այսինքն թէ ունենալով հանգիստ իր գոյութիւնը, այդ գոյութիւնը բացարձակ անհրաժեշտութիւն մը չէ. կարելի է մտածել որ ան գոյութիւն չունենայ: Հետեւաբար այդ գոյութիւնը հարց մը կը դնէ. եթէ նկատի ունենանք որ երկու կարելիութիւններ կան միանգամայն՝ գոյութիւնը եւ ոչ—գոյութիւնը, այն ատեն կը հասկցուի որ կայ բան մը որ կշիռը կը ծանրացնէ ի նպաստ մէկ կողմին կամ միւսին. հետեւաբար եթէ որեւէ պատահական բան գոյութիւն ունի, այդ գոյութիւնը պէտք է ունենայ իր արդարացուցիչ պատճառը: Ուրեմն, այստեղ եւս ժխտելով անվերջօրէն պատճառէ պատճառ անցնելու կարելիութիւնը, կը տարուինք հաստատելու գոյութիւնը անհրաժեշտ էակի մը՝ գոյութիւն ունեցող ինք իր բնութեան հետեւանքով. եւ այս անհրաժեշտ էակը Աստուած է:

Չորրորդ ուղին, ծանօթ՝ իբրեւ «կատարելութեան աստիճաններէն հետեւցուած փաստ», վերլիշում մըն է Ստոյիկեաններուն: Կիկերոնի «Աստուածներու Բնութեան Մասին» գիրքին մէջ, Բաբլոս կ'ըսէ. «Խրիզիդըստ կը դիտէ թէ ինչ որ հաստունութեան եւ կատարելութեան կը հասնի իր տեսակին մէջ՝ վերէ այդ կատարելութեան չհասածէն, ինչպէս ծի մը վեր է քուռակէն, շուն մը՝ լակոտէն եւ մարդ մը՝ մանուկէն. այնպէս որ լաւագոյնը պէտք է որ գոյութիւն ունենայ բոլորովին կատարեալին եւ գերագոյնին մէջ»: Ս. Թովմասի փաստարկութիւնը մտածուած է այսպէս. գոյութիւն ունեցող իրերուն մէջ կան որոնք առաւել կամ նուազ լափով լաւ են, ճշմարիտ, ազ-

նիւ ...: Բայց «առաւել» եւ «նուազ» բառերը կ'ենթադրեն գոյութիւնը նմոյշի մը՝ որ յիշեալ յատկանիշը ունի իր գերագոյն չափով, այնպէս որ կայ լաւագոյն մը, ճշմարտագոյն մը, ազնուագոյն մը, եւ այսպէս շարունակաբար: Բարիին գոյութիւնը կ'ենթադրէ գերազանցապէս եւ բացարձակապէս բարիի մը գոյութիւնը, որ «օրինակն է բարիին»: Եւ այս օրինակը Աստուած է:

Հինգերորդ ուղին ծանօթ է «իբրեւ կարգաւորութենէն կամ կառավարութենէն հետեւցուած փաստ» անունով: Ագուինացիին այս փաստին գիտը կը վերաբրէ Յովհաննէս Դամասկացիին. սակայն, ինչպէս նշեցինք — չորրորդ գլուխ — յաճախ կը հանդիպինք այս փաստարկութեան հրեաներու եւ ստոյիկեաններու գրուածքներուն մէջ: Յունական մտածողութեան մէջ, կարելի է անոր հետքը հասցնել մինչեւ Նախա—Սոկրատեանները եւ մինչեւ իսկ Նոյնիքն Սոկրատեւ կամ Պղատոն, որու ՏԻՄԵՈՍին մէջ ան ունի պատուոյ տեղ մը: Կիկերոն կը ներկայացնէ զայն շատ համոզիչ կերպով, մեկնակէտ առնելով երկնային մարմիններուն շարժումները: Այս կամ այն ձեւով, սոյն փաստարկութեան կը հանդիպինք շատ յաճախ Հայերեւոյ գրականութեան մէջ: Վերարտադրելու համար փաստարկութիւնը այնպէս ինչպէս ներկայացուած է Թովմաս Ագուինացիի կողմէ, պէտք է վերակոչել Նախ Գրիստոսէ հինգ դարեր առաջ ապրող աթոմապաշտներու՝ Էւկիլպպոսի եւ Դեմոկրիտէսի տեսակէտները, որոնք կ'ուսուցանէին թէ տիեզերքի բոլոր երեւոյթները ծնունդ են յաւիտեական անթիւ եւ կայուն մասնիկներու, որոնք կը շարժին պարապ միջոցի մը մէջ, իրարու հետ շփուելով եւ կազմելով բազմազան բաղադրութիւններ: Այսպէս նկարագրուած աշխարհը բացարկապէս անաստուած էր եւ չունէր որեւէ ծրագիր:

Թովմաս Ագուինացիին, ժխտելէ ետք աթոմապաշտ տեսութիւնը, իր տրամաբանութեան իբրեւ տուեալ կը դնէ թէ քնական մարմինները դրուած են աշխարհի մէջ ներդաշնակ կարգի մը համաձայն եւ կը շարժին ծառայելու համար նպատակներու՝ որոնք բարի են եւ ցանկացուած: Մէկ խօսքով, ան կը հետեւի Արիստոտէլի դաւանած

վախճանական պատճառներու տեսութեան, սակայն հասկցուած իրրեւ պաշտօն եւ ներքին նպատակ: Բայց, կ'ըսէ ան, իրերը, որոնք չունին մտածողութիւն կամ խելք, չեն կրնար ձգտիլ որոշ վախճանի մը՝ եթէ չլլայ իրենց ուղղութիւն տուող մտածող էակ մը, ինչպէս նետածիգը՝ նետին համար: Որմէ կը հետեւի թէ իրերը չեն կրնար կառավարուիլ պատահականութեամբ, այլ մտադրութեամբ մը: Հետեւաբար, գոյութիւն ունի մտածող էակ մը, որով կարգաւորուած են բնական բոլոր իրերը՝ նախախնամական ծրարքի մը հաշտումն. այդ էակն է զոր կը կոչենք Աստուած:

Հինգ Ուղիները զիրար կը լրացնեն անշուշտ ներկայացնելով զԱստուած զանազան կերպարանքներով: Այսպէս, հինգերորդ փաստարկութենէն հետեւցած Աստուծոյ զաղափարը, առանձինն նկատի առնուած, անհաշտ չէ համաստեւածութեան հետ եւ, յամենայն դէպս, կը ներկայացնէ զԱստուած իբրեւ ճարտարապետը տիեզերքին. այս պատճառաւ ան պէտք ունի լրացուելու երրորդ փաստարկութեան — Աստուծոյ գոյութիւն ունի ինքնիրմով եւ անհրաժեշտ է — եւ չորրորդ փաստարկութեան եզրակացութիւններով՝ թէ Ան կատարեալ օրինակն է:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ԶԱՆԱԶԱՆ ՏԵՍԱԿԻ ՓԱՍՏԵՐՈՒ ՄԼԱՍԻՆ

Հիմա որ հասանք այս կէտին, ժամանակ է որ տանք մի քանի բացատրութիւններ փաստերու մասին ընդհանրապէս: Սահմանած են փաստը իբրեւ զարգացում մը, որուն միջոցաւ Ա.՝ ծնունդ կուտայ Բ.ի մէջ այն զգացումին՝ թէ այս կամ այն համոզումը արդարանալի է: Փաստի գերագոյն տիպարին կը հանդիպինք զուտ մաթեմատիքի մէջ, ինչպէս Լակրանժի քեռեւմի փաստարկութեանը, ըստ որում ամէն լման թիւ կրնայ արտայայտուիլ չորս բաձակուսիներու գումարով, եւ կամ Կաուսի քեռեւմի փաստարկութեամբ, ըստ որում ամէն առաջին թիւ որ $(4n + 1)$ ձեւը ունի կրնայ արտայայտուիլ երկու քառակուսիներու գումարով: Այս փաստերը կախում

չունին որեւէ նախադրեալէ, այլ միայն զուտ տրամաբանական նախադասութիւններէ՝ տիեզերականօրէն ընդունուած իրրեւ անփոխարինելի նախա-ենթադրութիւն ամէն մտածումի. ասոնք կը կազմեն, հետեւաբար, անդառնալի ապացուցումներ, որոնք ինքզինքնին կը պարտադրեն ամէն մտածող էակի միտքին: Ցատակ է որ Աստուծոյ գոյութեան փաստերը չեն կրնար այս տեսակին պատկանիլ: Որովհետեւ եթէ անժխտելի փաստ մը հաստատել կարելի ըլլար, այդպիսի փաստ մը վաղուց յայտնաբերուած պիտի ըլլար եւ համոզած՝ բոլոր մասնագէտ փիլիսոփաները ներկայ դարուս, որոնք կը մերժեն մինչեւ այստեղ յիշուած որեւէ փաստարկութիւն: Գիտական հետազոտութիւններու վերաբերող բանձեւումներու փաստերը, ինչպէս բանաձեւումը թէ ջուրը կազմուած է թթուածինէ եւ ջրածինէ, բոլորովին տարբեր նկարագիր մը ունին բաղդատմամբ մաթեմատիքական փաստերուն: Գիտական փաստարկութիւնը կ'ենթադրէ ելք մը դէպի արտաքին աշխարհը եւ կը յենուէ էապէս այն իրողութեան վրայ թէ ջուրը տարրալուծելու եւ վերակազմելու փորձերուն նման փորձեր կարելի է վերականգնել ըստ կամ անգամներ, միջոցին մէջ ո՛րեւէ տեղ եւ ժամանակի ո՛րեւէ առեւ, եւ թէ, մինչեւ այսօր, այդ փորձերը տուած են նոյն արդիւնքները: Եւ մեր հաւատքը հիմնելով ընտելեան կանոնաւորութեանը վրայ, կ'եզրակացնենք թէ կ'ունենանք միշտ նոյն արդիւնքը, առանց փոփոխութեան: Անտարակոյս որ Աստուծոյ գոյութեան որեւէ փաստ չի կրնար ամբողջովին այս տեսակին պատկանիլ:

Դասատու ուսուցիչին զործածած միջոցը՝ տալու համար աշակերտին այն համոզումը թէ Յուլիոս Կեսար Մեծն Բրիտանիոյ վրայ արշաւեց Քրիստոսէ 55 տարիներ առաջ, բոլորովին տարբեր նկարագիր մը ունի անտարակոյս, վկայութեան հաւատալիութիւնը ըլլալով առաջին կարգի դերակատարը: Թէեւ աստուածաբանական հաստատումներ կրնան հիմնուած ըլլալ փաստարկութիւններու վրայ, որոնք վկայութեան մը հաւատալիութիւնը պարունակեն, սակայն այսպիսի փաստարկութիւններ կը պատկանին յայտնուած կրօնքին

ՅԱՅՏՏՆՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾՆԻ ԸՍՏ ՓԻԼՈՆԻ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ԶԻՆԻ ՈՒՐԱՅՈՂՆԵՐԸ

Ա

Փիլոն կոչումով իմաստասիրութեան ուսուցիչ մը եղած է, այլ Աստուածաշնչական Նիւթերու քարոզիչ մը: Ան իր գաղափարները յայտնած է ճառերու մէջ: Եւ որովհետեւ Փիլոն իմաստասիրութեան ուսուցիչ մը չէր կոչումով, արդի զինք ուսումնասիրողներէն ումանք, իր գրած գործերուն վրայ հիմնուելով, այն եզրակացութեան եկած են որ ան իմաստասէր մըն ալ չէր: Ներկայիս ալ, ինչպէս բոլորիս ծանօթ է, իմաստասէր մը ըլլալու համար մարդ պէտք է նախ օժտուած ըլլայ իմաստասիրական պատմութեան քաղց գրութիւնները յատկութեամբ իր աշակերտներուն օւսուցանելու կարողութեամբ և կարենայ լուծել ամենին խրթին իմաստասիրական խնդիրները ամենայն դիւրութեամբ և ապա ստանձնուած ըլլայ: Ոմանք Փիլոնի կու տան ընտրողական իմաստասէրի տիտղոսը: Բայց մեծանուն հեղինակութիւն մը կը դժուարանայ իրեն տալու այս կոչումը առանց յաւելիալ ճշգրտութեամբ, որովհետեւ ընտրողականութիւնը հին յունական իմաստասիրութեան մէջ յայտնի գրութեան մը անունն էր: «Փիլոնի ընտրողականութիւնը — կ'ըսէ Նոյն հեղինակը — թուականութիւն է քան իմաստասիրութիւն»⁽¹⁾: Բայց մինչ մենք կը մերժենք Փիլոնի պատուաւոր իմաստասէրի տիտղոսը տալ՝ պնդմամբ կերպով հասցնելու առանձնաշնորհումին հետ այն տարազին՝

(1) E. R. Dodds, «The Permenides of Plato and Origin of the Neoplatonic One»; The Classical Quarterly, 22 (1928), p. 132, N. I..

շատ աւելի քան քնազգիտականին եւ, հետեւաբար, որեւէ կապ չունին մեզ այստեղ հետաքրքրող Նիւթին հետ:

Թրգմ. ՇԱՀԷՎՔԻ ՎԱՍԻԿԱՅԵԱՆ
(Շարունակելի՞ 5)

գոր հին յոյն իմաստասէրները կը հաղուէին, չենք կրնար սակայն մերժել իրեն աւելի համեստ տիտղոսը կրճական իմաստասէրի: Այս կերպով Փիլոն առաջինն է երբ կը փորձէ Ս. Գրոց պատմութիւնները, օրէնքներն ու խրատները վերածել սերտօրէն ազուցուած մտածումի գրութեան մը, ծնունդ տալով այսպէս կոչուած «Ս. Գրական իմաստասիրութեան»՝ հակադրուած հեթանոս յոյն իմաստասիրութեան:

Այժմ վերլուծենք Փիլոնի Ս. Գրական իմաստասիրութիւնը իր էական տարրերուն մէջ, որպէսզի հետագային կարենանք տեսնել թէ՛ «Դժուար» այս տարրերը կը գործածուէին արդի իմաստասիրութեան մէջ, մինչև ժէ. դար:

Փիլոնի իմաստասիրութեան սկզբնակէտը թուարկում մըն է և քննարկումը գտնական տեսութիւններու՝ որոնցմով մարդիկ հասած են և կամ պիտի կարենան հասնել Աստուծոյ ճանաչման:

Ան երեք տեսութիւններ կ'առաջադրէ: Ըստ ոմանց, կ'ըսէ ան, մարդիկ Աստուծոյ ճանաչման հասած են երեւակայութեամբ: Աստուծոյ հաւատալը, ըստ իրենց, կեղծ հաւատք մըն է, արդիւնքը մեր երեւակայութեան, այնպէս ինչպէս կը հաւատանք եղջերուաքաղի, յուշկապարիկի, հիդրայի և այլն:

Ինչպէս հաստատած է Փիլոն, Աստուծոյ հաւատքը, այս ձևով ըմբռնուած, յղացումն է իմաստուն օրէնսդրի մը, որպէսզի մեղմէ մարդոց ըմբոստ հոգիները և ներշնչէ անհամար, պատկառանք, երկիւղ և պարտադրանք օրէնքի հանդէպ: Փիլոն սոյն տեսութեան հեղինակին անունը չի յիշեր, բայց կրնանք նոյնացնել զայն Քրիսթիանոսի (Ն. դարու սկիզբը Ն. Ք.) Աթէնքի երեսուն բռնապետներու առաջնորդին հետ: Այս տեսակէտը, որ կրնայ ամփոփուիլ առածաւոր սա ճշմարտութեան մէջ թէ կրօնքը ժողովուրդներու ցնորքն է, վերաբարձուած է մեր ժամանակներուն այնքան ծա-

նոթ ասացուածքով թէ կրօնքը մարդերու ափիտնն է :

Սկզբունքով, եթէ ոչ նպատակով, այս տեսակէտը, այնքան ատեն որ զԱստուած պարզ ըմբռնուի մը կը դարձնէ, կրնայ նախակարպետը սեպուիլ արդի կրօնական մարդկայնական գանազան տեսակէտներու, որոնք կը նոյնացնեն զԱստուած մարդու խեղճ զրտակցութեան, մարդկային դէպի խեղճ արժէքներու թոյլքովը և կամ միութեամբ խեղճ վստահաններու՝ որոնք կը մզեն մարդիկ ցանկութեան, գործունէութեան :

Փիլոն այս տեսակէտը կը մերժէ որպէս անաստուածութիւն⁽²⁾ :

Ըստ այլոց, կ'ընէ դարձեալ Փիլոն, Աստուած մարդկային բանականութեան գիւտն է : Ան մեր երեակայութեան յօրինած առասպելքը չէ : Անիկա իրական գոյութիւն ունի մեր բանականութենէն դուրս և մենք կարող ենք դայն գտնել մեր բանականութեան ոյժով : Այդ նոյն Աստուածն է զորս գտաւ Պղատոն մեկնելով այն սկզբունքէն թէ տիեզերքը ձևաւորուած է անձն, յաւիտեականան շուրթէն. բանականօրէն հարկադրուած, ընդունելով տիեզերքը ձևաւորող Ոյժին՝ Աստուծոյ գոյութիւնը : Այդ նոյն Աստուածն է դարձեալ զորս գտաւ Արիստոտել, մեկնելով այն սկզբունքէն թէ յաւիտեական տիեզերքը ի յաւիտենից շարժման մէջ է : Եւ դարձեալ բանականութեամբ հասաւ գոյութեանը անշարժ շարժիչին՝ Աստուծոյ : Այդ նոյն Աստուածն է նաև Ստոյկեաններունը, որոնք տեսնելով տիեզերքի մէջ կարգ, գեղեցկութիւն և նպատակ, տրամաբանօրէն հարկադրուած հասան գոյութեանը Աստուծոյ, զորս ուրիշ անուններու կարգին կոչեցին Տիեզերքի Միտքը, Հոգին : Սկզբունքով, եթէ ոչ գործնապէս, այս տեսակէտը նախապարպեան է արդի կրօնական բանապաշտութեան բոլոր մեկնաբանութեանց : Ըլլայ ամիկա գոյացութիւն և կամ կեդրոնական Մոնառ. Հոգի և կամ քողմիք գլխակցութիւն. թանձրացեալ սկզբունք և կամ լինելութեան խարխալ :

Փիլոն չ'ուրանար թէ մարդը կրնայ որոշ

չափով մը հասնիլ Աստուծոյ ճանաչման՝ բանականութեամբ : Ան իր յունական իմաստասէրներու գնահատումին մէջ կը դատարարէ զանոնք որոնք Աստուծոյ կը հաւատան ուրիշներէ՝ որոնք կ'ուրանան զԱն և առաջիններուն մէջ կը դասէ Պղատոնը, Արիստոտելը և Ստոյկեանները : Ասով մէկտեղ, ան չ'ընդունիր թէ բանականութիւնը միակ միջոցն է Աստուծոյ ճանաչման և կը հաւատայ թէ բանականութիւնը կրնայ առաջնորդել զինքը Աստուծոյ իրական ամբողջական ճանաչման :

Երբեք ուղի մը ունի Փիլոն Աստուծոյ ճանաչման համար. — Յայտնութիւնը :

Փիլոնի ըմբռնումով, Յայտնութիւն երկու բան կը նշանակէ :

Առաջին՝ Պասմական Յայտնութիւն, երբ Սինա Լիբան վրայ Աստուած Յայտնուեցաւ մարդկութեան և տուաւ անոր Օրէնքը : Արդարեւ, Փիլոն ասով կ'ազնաբէլ իրեն ժամանակակից կարգ մը մարդոց՝ որոնք կ'ուրանային Աստուծային Յայտնութիւնը Ս. Կրքին : Փիլոն գտնեց կը նկատէ բազմաթիւ գաղափարներ սիրող աշակերտներ (amateurs), որոնք բանականութեան միակ ատաղձ հայթայթողը նմանաբանութիւնն է, որով անոնք կը դիտէին կարգ մը նմանութիւններ գտնազան ժողովուրդներու հաւատքին և սովորութեանց միջև. ատկէ կը հետեցնէին անոնց միջև գոյութիւնը նմանութեան՝ բոլոր երևոյթներու միջև : Եւ այսպէս, որովհետեւ անոնք յունական գիցաբանութեան մէջ կը գտնէին առասպելական յայտնութիւնը մարդկայնակերպ աստուածներու և անոնցմէ հաստատուած օրէնքներու, նմանապէս առասպելական կը նկատէին Աստուծոյ երևումը Սինա Լիբան վրայ և օրէնքներու առաջնութիւնը : Փիլոն չի վիճաբանիր անոնց հետ, այլ պարզապէս կը մերժէ անոնց տեսակէտը իրրեւ ճամբարը շտուգութիւն⁽³⁾, և կը հաստատէ իր հաւատքը Յայտնութեան վրայ : Որովհետեւ Յայտնութիւնը հաւատքի խնդիր էր աւելի քան տրամաբանութեան, թէ և պարագայաբար անիկա կը փորձէ հաստատել իր հաւատքը Յայտնութեան վրայ պատճառաբանելով ներքաշնչիւնութիւնը իր ուսուց-

(1) Cf. My Philo, I., pp. 165 - 167.

(2) De Confusione Linguarum 2, 2.

ման և փրկարար ազգեցութիւնը անոնց վրայ՝ որոնք կը հետեւին անոր⁽⁴⁾։

Ս. Գիրքը, ըստ Փիլոսոֆի, եզական գիրք մըն է, հակառակ ուրիշ գիրքերուն հետ իր ունեցած նմանութիւններուն։ Միւս բոլոր գիրքերը մարդկային ստեղծագործութիւնն են, հետեւարար իրենց պատմութիւնները կամ ուսուցումները կրնան ճիշդ կամ սխալ ըլլալ։ Սակայն Ս. Գիրքը Աստուածարութիւններն ու ուսուցումները ճիշդ են, իբրեւ իմաստաւէր, անիկա փորձեց տրամաբանական յարակցութիւն մը հաստատել իր կրօնական Հաւատքին մէջ. հետեւարար աշխատեցաւ վերցնել երեութեան հակասութիւնը Անտիստեփի Աստուծոյ և Սիւսա Լիւրան վրայ Ինքզինքը Յայտնող Աստուծոյ միջև։ Յետին մանրամասնութեամբ անիկա կը բացատրէ մեզի թէ Յայտնութիւնը Սիւսա Լիւրան վրայ Փիլոսոֆի Յայտնութիւն մը չէր Աստուծոյ որ յետեւեցաւ բանորոգ և ձայնող։ Անոնք Փիլոսոֆի բառեր չէին ինչպէս ինք կ'ընէ, արտայայտուած սերբանով, լեզուով և սխալմանով⁽⁵⁾։ Արդարեւ, այս ամբողջը հրաշալի դէպք մըն էր, տարբեր՝ մարդկային սովորական յարաբերութիւններէն։ Դէպքը պատահած էր իրապէս և պատմականօրէն, և զայն կարելի չէր միկնարանել որպէս երեւակայութիւն և կամ մեթոդ իբրեւ առասպել։

Երկրորդ՝ Յայտնութեան հաղորդակց կ'ըլլանք յաջորդականօրէն զարգացող փորձառութեամբ. շարունակական Յայտնութիւն մը՝ շնորհաւ ընտրեալ անհատներու՝ վկանի յայտնուած Օրէնքին։ Ան կը հաստատար թէ Յայտնութիւնը կատարեալ և վերջնական էր այնքան աստի ուր Օրէնքը յաւիտեանական էր, և այս չէր նշանակեր վերջնականօրէն փակուած յայտնութիւն մը։ Անշուշտ անիկա վերջնական և կատարեալ էր, բայց, որպէս մարդուն հաղորդուած յայտնութիւն մը, անիկա պէտք է արտայայտութիւնը գտնէր մարդկային լեզուով, լեզուով մը՝ հարապատ մարդկային ընթացիկ մտայնութեան, որով իր ուսուցման

կատարելութիւնը յաճախ կը սքողուէր մարդկային լեզուի անկատարելութեան տակ։ Անոնք որոնց Օրէնքը յայտնուած էր և անոնք որոնք այդ Օրէնքին պէտք է հաւատային և անոր համաձայն պէտք է ապրէին, հարկադրուած կ'ըլլային այդ Օրէնքին ներքին իմաստը յայտնաբերել։ Այս փնտռութեամբ Ս. Գրական Յայտնութեան ներքին իմաստին, աշխարհի անկարելի կ'ըլլար ստանց աստուածային միջամտութեան։ Այս աստուածային միջամտութիւնն է որ հիմը կը գնէ նոր յայտնութեան մը, յաջորդական յայտնութեան մը և յայտնութեան մը որ արդիւնքն է մարդկային բանականութեան փնտռութեան։ Արդիւնք Գիրքն, ինչպէս Պաղատինի Մոգիստական Ռաբբինները, կը հաւատար Մարգարէութեան փակումին՝ Հրէից Գրքին փակումով։ Սակայն այդ ամբողջական չէր, որովհետեւ մարգարէներուն որոշ մէկ սերունդ մըն էր որ ներշնչուեցաւ գրելու Հրէից Գիրքը կազմող առանձին գիրքերը⁽⁶⁾։ Աստուածային ներշնչումը և Սուրբ Հոգիին ներգործութիւնը կը շարունակեն իրենց դերը իբրեւ գրքեանական աղբիւր մարդկային փորձառութեան, որով մարդը նոր ճշմարտութիւն չէ որ կը գտնէ, այլ իմաստը հին ճշմարտութիւններուն՝ որոնք անմեկնելի կը թան Յայտնութեան՝ յաւիտեական թաւալքին մէջ պատմութեան։

Թրքմ. Վ. Ա. Գ.
Է. Ա. Ս. Պ.

H. A. WOLFSON
Harvard University

(Շարունակելի՝ 1)

(4) Cf. My Philosophy of the Church Fathers, I., p. 19.

(5) De Decalogo 9,32. f.

(6) Cf. Philo, II., pp. 52 f.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ — ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Եջ. 2 Մարտ. — Իրիկուան Հնկումին քաղաքացի Զոգը, Տ. Երանի վրդ. Անձեման, բնաբան ունենալով՝ «Երանի խաղաղարարաց» զի նոքա խաղաղութիւն գտցնելու (Մատթ. Ե. 9) Ըստ. Բէ խաղաղութեան ըմբռնումը տարբեր եղած է զանազան ժողովուրդներու և կրօնքներու մօտ, սակայն Քրիստոնէութեան էր միայն որ կրցաւ չզրկիտ սահմանումը տալ այդ բնութիւն, վասնզի նոյնինքն «Խաղաղութեան իշխանն էր հիմնադիրը անոր և վասնզի խաղաղութիւնը արտաքին խաղաղութիւն երեւոյթ մը ըլլալէ աւելի ներքին հոգեմիտակ մըն է, գոհունակութեան բխած ան. դորձութեան զգացում մը՝ մարդս երջանիկ պահող, ընդզգեմ խաղաղեմ աշխարհի մը վերելման բռնաբանը»:

● Եր. 4 Մարտ. — Ս. Կիրիլի Երուսաղիմայ հայրապետի տօնին առթիւ, Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Կիրիլի սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Զոգը, Տ. Գեղամ Արք. Զաքարեան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ Տաճարի դռնի մը, Սրանշնորհ Ս. Կիրիլի Պատրիարքին շիրմին վրայ, նախադասութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Զոր:

● Կիր. 5 Մարտ. — Անաւալկին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնաւանդանին մէջ, ժամարարն էր Զոգը, Տ. Փառէն Արք. Աւետիքեան, Քարազեց Զոգը, Տ. Կիրիլի վրդ. Գարիկեան, մեկնաբանելով Անտառակի Աւետարանական առակը (ՂԿԹ. ԺԵ. 11-32), հայտնեց Բէ ամէն մեղաւոր անհատ անառակ ողորմելի է Աստուծոյ, Անկէ ընդունած շնորհները յուսկէտու վատեղու աւայդ իսկ պատահաւ թշուառութեան ու անտեսութեան մէջ սուսայտող եղկիլի աւրարած մը՝ որուն փրկութիւնը ինչպէս իրական երջանկութիւնը վերադին իր յօրը տուել զատնալով է միայն պայմանաւոր:

● Եջ. 9 Մարտ. — Իրիկուան Հնկումին քաղաքացի Զոգը, Տ. Անուշաւանի վրդ. Զղշանեան, բնաբան ունենալով՝ «Զինչ օգտի մարդ, եթէ զաշխարհս ամենայն կենեացի և գանձն իւր տաւ ժեպէն» (Մատթ. ԺԶ. 26): Ծանոթացաւ փրկութիւնը Զորի շուրջ, յայտնելով Բէ տարբեր գաղափարական ծառայող և տարբեր դասակարգի պատկանող մարդերու մօտ տարբեր իմաստ ստացած է ան: Զմարիտ Քրիստոնեան սակայն, Աւետարանի լոյսով լուսաւորուած, գիտէ իր հոգիի փրկութիւնը սպասեցիլու հարկաւոր միջոցները և չի վարանիր այդ փրկութիւնը ձեռք ձգելու համար զոհել ճշման ու անցաւոր վայելքները

այս աշխարհին ու մինչև իսկ, ի պահանջել հարկին, իր անընդուն:

● Կիր. 12 Մարտ. — Տեսնելի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Զոգը, Տ. Կիրիլի վրդ. Գարիկեան, Քարազեց Զոգը, Տ. Անուշաւանի վրդ. Զղշանեան, բնաբան ունենալով՝ «Երան է յամենայն ժամ կալ ձեզ յազօթ» (ՂԿԹ. ԺԶ. 1): շնչեղութիւնը ազօթքին անհրաժեշտութիւնն ու զօրութիւնը՝ իրիկ երեւնաբար կրօնքին ու նախապայմանը հոգեւոր կենսութիւն:

● Եջ. 16 Մարտ. — Իրիկուան Հնկումին քաղաքացի Զոգը, Տ. Կիրիլի վրդ. Գարիկեան, խոսելով ազօթքի էական կարեւորութեան մասին: Ըստ. Բէ բոլոր սուրբերն ու եկեղեցւոյ մեծ հայրապետները մեծագոյն ազօթքները եղած են, մեծապէս զգալով ազօթքին անհրաժեշտութիւնը իրենց կենսութիւն ամէն մէկ բողոքին, նոյնը չըբա՛ն նաեւ Քրիստոս, որ բնաւ իր աշակերտներուն հետ, «Պարտ է յամենայն ժամ կալ ձեզ յազօթ»:

● Եր. 18 Մարտ. — Կէսօրէ վերջ, վաղուան Դատաւորի Կիրակիի առթիւ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Զոր զխաւաւորութեամբ, Միաբանութիւնը շարունակաբար մտաւ գործեց Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Գերեզմանի և Գիւտ Խաչի այլի ուխտեղէն ետք, վերջնապէս կից՝ հայապատկան Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն մէջ պաշտօնեցան երեկոյեան ժամեղութիւնն ու նախատեսակը: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Զոգը, Տ. Անուշաւանի վրդ. Զղշանեան:

● Կիր. 19 Մարտ. — Դատաւորի: Գերեզմանի և առաւօտեան ժամեղութիւնները պաշտօնեցան ի Ս. Լուսաւորիչ: Ապա, Ամեն. Ս. Պատրիարք Զորը հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուց Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ և նախապահեց նոյնին և Պատարագի շուրջ կատարուած եւս. զարմ մեծանշանդե թափօրին՝ որ վերջնապէս Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ:

● Եջ. 23 Մարտ. — Իրիկուան Հնկումին քաղաքացի Զոգը, Տ. Զաօթի վրդ. Մամբուր, բնաբան ունենալով՝ «Երեւ Աստուածն կատարեալ մարդ կատարեալ», խոսելով Աստուծոյ ինքզինք մարդոց յայտնելու կերպերուն և Աստուծոյ ու մարդոց փոխարարներութեանց մասին:

● Ուր. 24 Մարտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յարութեան Գերեզմանի վրայ: Տ. Զարիկ եպ. Աւետարան:

● Եր. 25 Մարտ. — Ս. Գր. Լուսաւորիչի Մոսկի վիրապ տօնին առթիւ, Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւանդատան Ս. Լուսաւորիչի վրայ:

ւորի սեղանին վրայ: Ժամաքան էր Հոգը. Տ. Գեղամ Արք. Զաքարյան:

— Կէսօրէ վերջ, Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. զխաւարութեամբ, Միաբանութեան ժամը ինքնաշարժերով բարձրացաւ Զիթենեաց լեռ: Եւ Համբարձման Սրբատեղւոյն վրայ պաշտօնեցան երեկոյեան ժամերգութիւն և Նախատունակ, իսկ իրիկնաղէմին՝ ճեղքեցէնի, գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւններ: Մատուցուեցաւ նաև Ս. Պատարագ ժամաքան էր Հոգը. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղշանեան, Արարդութիւնները աւարտեցան գիշերուան ժամը 11 ին:

● Կեր. 26 Մարտ. — Գալստեան: Առաւօտուն, Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. Աւանանի զխաւարութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով մեկնեցան Զիթենեաց լեռ եւ շարժափառքով մուտք գործեցին Համբարձման Սրբատեղին, եւ կառուցուած մեր վրանաւարան մէջ հանգիստօր Ս. Պատարագ մատոյց Հոգը. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանեան՝ եպիսկոպոսական խոյր ի զլուխ: Թէ՛ երէկ և թէ՛ այսօր զգալի էր հաւատացեալներու պակասը, արդդ յատկից ցարտին և ուժեղ քամիին պատճառաւ. ուստի և քարոզ յիսուեցաւ:

● Եշ. 30 Մարտ. — Իրիկուան ժամը 6.30ին, Մարտ Տանարին մէջ պաշտուեցաւ Մեծ Պահոց ճեղքեցէնի վերջին ժամերգութիւնը:

● Ուր. 31 Մարտ. — Խ. օր մեծ պահոց: Առաւօտուն, Մարտ Տանարին մէջ պաշտուեցաւ շիրմաւոր վերջին ժամերգութիւնը:

ՊԼԵՏՕՆԱԿԱՆՔ

● Եշ. 2 Մարտ. — Երուսաղէմի Նորընտիր Ոստիկանապետը, իր փոխանորդին հետ, փոխադարձ այցելութեան եկան Պատրիարքարան:

● Ուր. 17 Մարտ. — Իսլամաց Բամաշահի (էլ-Յիթր) տունին առթիւ, Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետեւ ունենալով Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. Աւանանը, Հոգը. Տ. Թահմէզ Վրդ. Գապագեանը և Տիար Կարպիս Զինդընեանը, շնորհաւորութեան զնաց վաճ. Մանուկըդին. Ոստիկանապետին, Քաղաքապետին և Սէնատին Արարիոյ Հիւպատոսին:

— Նոյն առիթով, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը շնորհաւորական հեռագիր մը ուղղեց Ամանի Արքեպիսկոպ. Ն. Վեհ. Հիւսէյն Թաղաւորին:

● Գշ. 21 Մարտ. — Կէսօրէ առաջ ժամը 11ին, քաղաք ժամանեց Գահիրէի Դպտոց Պատրիարքի կողմէն զրկուած պատուիրակութիւն մը, բաղկացած 3 եպիսկոպոսներէ և 3 աշխարհական ներկայացուցիչներէ: Այլ հոգեւոր պետերու կարգին, Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. և Աւագ Թարգման Հոգը. Տ. Գէորգ Վրդ. գիմնաստեղծ Սրբանշին Հիւրերը Յապպէի զրան առջ և ընկերացան իւրերնց մինչև Ս. Յարութեան Տանար, եւ Պատանաւորեցան և Ս. Գերեզմանի ուխտերէն ետք, Ս. Հիւրերը (Դպտիները Ս. Տեղեաց մէջ ըլլալով հետեւորդ — եամաք — Հայոց) պատուաւորուեցան մեր Տեղաւորանի մէջ և ապա ուղղուեցան Դպտոց վանք:

● Ուր. 24 Մարտ. — Կէսօրէ առաջ, Դպտական պատուիրակութեան անգամ 3 եպիսկոպոսները այցելեցին Պատրիարքարան և ընդունուեցան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր և Միաբան Հայրերու կողմէ:

● Գշ. 28 Մարտ. — Նոր Տոմարով Ս. Զատիկ տունին առիթով (2 Ապրիլ), Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, իր. Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան և Սաղիմանյ զաւթութի կողմէ, շնորհաւորական հեռագիր մը ուղղեց Ս. Էմիլիանին, Ն. Ս. Օծուութիւն Տ. Տ. Վաղգէն Ա. Կաթողիկոսին:

1961-Ի «ՍԻՈՆ» ԿԸ ՆՈՒՐԻՐԵՆ

Յրուսաղէմէն

Տկ. Մէրի Քէօրօղլանեան՝

Տկ. Թադուհի Քէօրեանին (Ուօթըրթուսն):

Բեքլիսիէմէն

Արթ. Տ. Գրիգոր Քիչ. Աւադեան՝ Արթ. Տ. Կ. Քիչ. Ինճէկունին (Սան Յրանչիսկո): Ուրարուիկի Տրց. Միհրան Սարգիսեան՝ Տիար Յարութիւն Զմրութեանին (Թուրիզ):

Ամերիկայից

Տիար Պիտրոս Դոնճույան՝

Հսպ. Տ. Սմբատ Արք. Լոփոնդեանին (Լոս Անճէլէս):

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԲՄԻԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ
MECHITARISTEN-CONGREGATION
WIEN VII/62, MECHITARISTENGASSE 4

ՔԱՌԱՊԱՏԻԿ ՅՈՒԲԵԼԵԱՆՆԵՐ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութիւնն երբ 1911ին կը տօնախմբէր եռապատիկ Յոբելեաններ, չէր կարող մտաբերել թէ 50 տարի յետոյ, հակառակ երկու աշխարհաստան պատերազմներու արհաւիրքներուն, պատեհութիւնը պիտի ունենար ուրախութեամբ աւետելու այս ընթացիկ տարւոյն՝ 1961ին, բառապատիկ Յոբելեաններ: —

1. Ուխտիս Ընդհ. Աբբաճոր՝ Ամենապատիւ Գերապայծառ Հ. Մեսրոպ Արեպս. Հապոզեանի Քահանայութեան Յիսմամեակը (12 Փետրուար 1911):
2. Նորին Ամենապատուութեան Աբբայութեան 30ամեակը (9 Յուլիս 1931):
3. Մխիթարեան Միաբանութեան Թրիեսքէն փոխադրուելով Վիեննա հաստատուելուն 150ամեակը (1811 – 1961):
4. «Հանգիս Ամսօրեայ» Ուսումնաբերքին 75ամեակը (1887 – 1961):

Միաբանութեան Ընդհ. Աբբաճոր Քահանայական Ս. Օժման նուիրական օրը (12 Փետրուար 1961) պիտի տօնախմբուի պարզ, ներքին կրօնական հոգեւոր մը: Ամենապատիւ Յոբելեարը, ի յիշատակ այդ նուիրական օրուն, պիտի մատուցանէ Դոճաբանական Հայրապետական Պատարագ եւ պիտի ընդունի այդ առթիւ Վիեննայի Հայ Գաղութի շնորհաւորութիւնները:

Հանդիսական յատուկ Յոբելիսական տօնախմբութիւնները պիտի կատարուին մասնակցութեամբ եկեղեցական եւ պետական բարձր անձնաւորութիւններու՝ Սեպտեմբերի սկիզբը, մասնաւորապէս Սեպտ. 2ին եւ 3ին Շաբաթ եւ Կիրակի օրերը:

Մխիթարեան Միաբանութիւնը լիալոյս է թէ այդ հանդիսական օրերուն, արտասահմանի մեր հայրենակիցներէն բարեկամներ ու համակիրներ առհասարակ, հաճոյքը պիտի ընծայեն իրենց ներկայութեամբ պատուելու Մեծ Յոբելեանը ու Մխիթարեան Միաբանութիւնը:

Վիեննա, Յունուար 1961

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՅՈՒԲԵԼԵԱՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱՌՈՒՄԲ

ԵԱՆՈՒԹ. —

ա) Այն հայրենակիցները, որոնք առանձին կամ ընտանիքով պիտի փափաքին մասնակցիլ Յոբելիսական հանդիսութիւններուն, հանդիս ծանուցանել այս փափաքը Յոբելիսական Յանձնախումբին, ամենէն ուշ մինչեւ Յուլիսի վերջը, արդէսգի կարելի ըլլայ իրենց՝ բնակարանային դիւրութիւններ ընծայել:

բ) Միաբանութեան Յոբելեան Պէտին փափաքն է որ այն տեսարժիւ նուիրատուութիւններ՝ որոնք պիտի կատարուին այս առիթով, յայտաւճիւր կից շնորհիւ վրայ հայ ռեստորաններու յատուկ Յարկաբաժին մը բարձրացնելու:

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՈՒՍՄԱՆ ՓՈՒԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԿԱԶՄԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը բարձրագոյն ուսման փոխատուութիւններ պիտի կատարէ 1961—62 ուսումնական տարեշրջանի համար, հետեւեալ պայմաններով:

1. — Փոխատուութեան հիման վրայ կրթութեանը կրնան յատկացուիլ հայկական ծափումով — ինչ ալ ըլլայ իրենց հպատակութիւնը — այն երիտասարդներուն և երիտասարդուհիներուն որոնք նիթական բաւարար միջոցներ չունին բարձրագոյն ուսմանց հետեւելու, իրենց բնակութեան երկրին կամ ամենամօտակ օտար երկրի մը բարձրագոյն ուսումնարաններուն մէջ: Կր հետեւի որ սկզբունքով, Լիբանանի Վերաբնակեցման Իրաքի, Յորդանանի, Իրանի, Կիպրոսի և Թուրքիոյ թեկնածուներուն ոչ մէկ համալսարանական փոխատուութիւն պիտի կատարուի եւրոպական և ամերիկեան համալսարաններուն մէջ իրենց ուսումը շարունակելու համար, բացի այն պարագայէն ուր ընտրուած ուսումնեիրը անհրաժեշտ կը դարձնեն արձանագրութիւնը այս վերջին հաստատութիւններուն մէջ: Այս պարագային, յարգելով հանդերձ թեկնածուներուն նախընտրութիւնը, Հիմնարկութիւնը իրեն կը վերապահէ համալսարանին ընտրութիւնը փոփոխութեան ենթարկել:

Ընդհանուր կերպով, Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը չի ստանձնէր թեկնածուներուն նախապահորդութեան ծախքերը:

2. — Ուսման բոլոր ճիւղերը բնդունելի են, բայց նախապատուութիւն պիտի տրուի այն թեկնածուներուն որոնք կը փափաքին պատրաստուիլ մասնագիտական ասպարէզին և յանձնառու կ'ըլլան պաշտօնավարելու հայկական դպրոցներու մէջ:

3. — Սկզբունքով փոխատուութիւնները պիտի յատկացուին այն թեկնածուներուն որոնք իրենց գասարանին բարձրագոյն քառորդին մէջ կը գտնուին:

4. — Թեկնածուները պէտք է ունենան համալսարանի մը մէջ ընդունման համար պահանջուած երկրորդական ուսմանց վկայականը:

5. — Փոխատուութեան յատկացումը վերջնական կը դառնայ երբ զայն ստացողը կրնայ ներկայացնել վաւերագիր մը որ կը վկայէ թէ կանոնաւորապէս արձանագրուած է այն հաստատութեան մէջ ուր կը փափաքի շարունակել իր ուսումը:

6. — Համալսարանական փոխատուութիւնը կը յատկացուի մէկ ուսումնական տարեշրջանի համար: Կրնայ վերանորոգուիլ նոր դիմումով և ուսումնական յաջող արգիւնքներու վրայ:

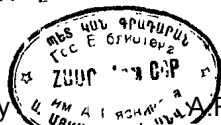
7. — Կրթութեանը կը յատկացուին իր փոխատուութիւնն որ հաստատուելի է ըլլայ դրամով, ուսման աւարտութիւն յաջող հինգ տարիներուն ընթացքին, ըլլայ հայկական կրթական կամ բարեփառական հաստատութիւններու մատուցուած ծառայութիւններով, այս ծառայութիւններուն արժէքը ձգուած ըլլալով Հիմնարկութեան Վարչութեան գնահատութեան:

Երբ ուսանող մը իր ուսումը աւարտելէն յետոյ կրնայ ներկայացնել վաւերագիր մը որ կը վկայէ թէ կը պաշտօնավարէ հայկական կրթական հաստատութիւն մը մէջ, իրեն կատարուած փոխատուութիւնը հատուցուած պիտի համարուի, այս վերջնային տեղութեան հաւասար ժամանակշրջանի մը պաշտօնավարութեան հետք:

8. — Թեկնածուները պէտք է իրենց դիմումը ներկայացնեն ամենէն ուշը մինչև 10 Մայիս Դիմողները պիտի ստանան հարցարաններ որոնց պէտք է պատասխանեն ճշգրտօրէն և ուղղամտօրէն և զորս պէտք է վերագրանեն կատարելապէս լեցուած, պահանջուած վաւերագիրներուն հետ, մինչև 10 Յուլիս: Հիմնարկութեան Լիտւրական Ցանձնաժողովը կրթաթուղակներուն յատկացումը կը կատարէ Յուլիս ամսոյ վերջը:

9. — Այս թուականէն ետք հասնող հարցարանները նկատի պիտի չառնուին:

10. — Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը համալսարանական փոխատուութիւն ստացող մը չի կրնար միևնոյն տուն ուրիշ համալսարանական փոխատուութիւն կամ կրթութեանը տարբեր հաստատութիւնէ մը, բացի այն պարագայէն ուր Գ. Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը կու տայ իր հաւանութիւնը:

10. — Տղաքրուած Կարգարաններ թեկնածուներուն արժազրութեան առի՞նն:

11. — Անոնք որոնք արդէն Հիմնարկութենէն Կամուարանական Ժոխատուութիւն կը ստանան, այս զերիայն զերանորոգման Խնդրագրերը և ամէն առնակ այլ թղթակցութիւններ ղէտք է ուղղեն Հիմնարկութեան Կեդրոնատեղւոյն Կայտէին որ սուրեւ Էշտեղուած է:

Բելք Զոր գիմումները ղէտք է ուղղուին

Ա. — Լիբանոնի բնակող թեկնածուներուն համար

Comité Educationnel de la Fondation Calouste Gulbenkian au Liban
c/o M. A. Topdjian, P. O. B. 715, Beyrouth (Liban)

Բ. — Սուրիոյ բնակող թեկնածուներուն համար

Comité Educationnel de la Syrie de la Fondation Calouste Gulbenkian
c/o M. K. Nersoyan, P. O. B. 757, Alep, Syrie (R. A. U.)

Գ. — Թուրքիոյ բնակող թեկնածուներուն համար

Monsieur J. J. Abravanel, Consul du Portugal
Beyoglu, Istanbul (Turquie)

Դ. — Ֆրանսոյ բնակող թեկնածուներուն համար

Fondation Calouste Gulbenkian, Comité de Sélection des Boursiers
51, Av. d'Iéna, Paris (16e) France

Ե. — Մեծն Բրիտանիոյ բնակող կամ ցտեղող թեկնածուներուն համար

W. A. Sanderson, Esq. Calouste Gulbenkian Foundation
3 Prince Albert Road, London, N. W. 1, England

Զ. — Իրակի բնակող թեկնածուներուն համար

Comité Educationnel d'Iraq de la Fondation Calouste Gulbenkian
c/o Préature de l'Eglise Arménienne, Bagdad — Iraq

Է. — Գրադիլիոյ բնակող թեկնածուներուն համար

Comité Educationnel de la Fondation Calouste Gulbenkian
Rue 25 de Março, 607-5^a, S. Paulo — Brasil

Այս Յանձնախումբերուն կողմէ ընտրուած թղթածրարները ղէտի բնիւնին Փարթուկալի մէջ Գալուստ Կիւլպենկեան Հիմնարկութեան Ընտրական Յանձնաժողովին կողմէ որ ղէտի առջ զերիանկան արշուժը:

12. — Միւս երկիրներուն մէջ ընտրող թեկնածուները ղէտք է ուղղակի գիմեն Հիմնարկութեան Կեդրոնատեղին:

13. — Հիմնարկութիւնը կրնայ անմիջապէս զերի առջ Էշտեղուած Ժոխատուութեան մը այն պարագային ուր կը հաստատէ թէ Ժոխատուութիւն ստացող առնող մը չի յարգեր կամ չէ յարգած իր ընտրութիւնէն ծագած առնող պարտաւորութիւնները:

Հիմնարկութեան Կեդրոնատեղւոյն Կայտէն է:

Fondation Calouste Gulbenkian,
Département des Affaires Arméniennes,
Comité de Sélection des Boursiers,
Avenida de Berna, Lisbonne I — Portugal

ԳԱՆՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿԱՒԵՐՈՒՆ

Լիզպոն, 28 Փետրուար 1961

ՄԱՍԼԱՅ ՏՆԿ Է՝

Մ Ա Շ Տ Ո Յ

Կ Ա Մ

Ծ Ի Ս Ա Ր Ա Ն

Ձ. Տ Գ Ա Գ Բ Ո Ւ Թ Ի Ն

ՎԻՈՆՆԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՆԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆ ԵՆՏԵՆԵԱՆ
ՀՐԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ամբողջական Բանաստեղծությունից եւ Հասցնի Գրուածք - Թողմաս Պ. Զաւաւաթեան,
Նուէր Հեռն Զաւաւաթեանէ, Յիւլաէլֆիա, 1959, էջ 106:

Ազատարար ինքնուարձ - Ն. Ամիրեան (նուիրատու): Իսթանպուլ, 1959, էջ 93:
Նրդեր Սիրոյ եւ Պայաբի - Ն. Ամիրեան (նուիրատու): Իսթանպուլ, 1948, էջ 95,
Մեծ Բաղաբար - Զահրատ: Հրատ. Կհր. Սանուց Միւլթեան թիւ 1, Իսթանպուլ, 1960,
էջ 155: Նուէր Ն. Ամիրեանէ:

Նալիւեան Խմբերգներ - Հ. Պէրպէրեան: Հրատ. և Նուէր Հ. Բ. Ը. Մ. Ի, Նիւ Եօրք,
Տգ. Գահրէ, 1958, էջ 55:

Հերոսական Հայութեան Անցեալէն (Զարդերը Հայաստանի մէջ) - Յայէզ էլ Ղոսէյն,
Թրգմ. Գր. Պատմահան (նուիրտ.): Մատենաշար մշակչոյթի Բարեկամոյթի թիւ 1,
Օրացոյց 1961 - Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, Անթիլիաս: [Գահրէ, 1960, էջ 72:
Հայոց Եկեղեցին (Զ. Տպարթ.) - Մաղաքիա Արքեպս. Օրմանեան: Բարերարութեամբ
Տաճատ Սրապեանի (նուիրատու): Պէյրութ, 1960, էջ 231:

Պատմութեան եւ Արձակ էջեր - Նիլիէ Այվազեան: Հրատ. Արամեան Սանուց Միւլթեան
թիւ 4: Նուէր Տիգրան Պալեանէ: Իսթանպուլ, 1960, էջ 239:

Յոբեղար Կարապետ Գիւրգենեան (Կիւրճեան) - Նուէր Տգ. Ա. Իսթանպուլեանէ: Իսթան-
պուլ, 1960, էջ 79:

Հազմէի (Պէյրութ) Միթթարեան Վարժարանէն Նուէր ստացանք. —

ա) Գաւապիբ Հայոց Պատմութեան - (Ա. - Ն. Հատորներ):

բ) Զաւաւա Կր Կրթմ - Հ. Համազատի Ոսկեան, Պէյրութ, էջ 115:

Տարրական Նոր Ալքեմիստան (Ա. Գիրք) - Ռուբէն Տիրարեան: Նուէր Հալէպահայ Ու-
սուցչաց Միութեանէն: Հալէպ, 1961, էջ 32: [1961, էջ 125:

Ոսկեմատեան Կամ Վարդենիք Երկրորդ - Նազենի Տէր Միքայէլեան (նուիրտ.): Փարիզ,
Մաղարեան Հայրապետական - Ի սահմանս Կաթողիկոսութեան Հայոց Կիլիկիոյ: Նուէր
Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Գրատունէն: Անթիլիաս, 1960, էջ 9:

Խօսք Ժողովուրդին - Արտակ Եպս. Մանուկեան (նուիրատու): Հրատ. Թէհրանի Հայ
Եկզ. Կանանց Միութեան: Թէհրան, 1961, էջ 36: [էջ 111:

Փիւնիկեան Ափերուն Վրայ (Պատմութեան) - Լեոն Վարդան (նուիրտ.): Պէյրութ, 1960,
Յեղափոխական Ալպոմ - 9րդ Շարք, թիւ 4 (28): Հրատ. և Նուէր Աւոյի, Հալէպ:
Մեհնոր Երկեւո. Հայ Միջաւարդներու - Յարութիւն Ս. Նաշալեան (նուիրատու): Պէյ-
րութ, 1954, էջ 246:

Կիւյն Կաւթ - Էլիէր Բորթըր: Թրգմ. Հայկազն: Նուէր Յ. Պուճիգանեանէ, Հրատ.
Հայ Ազգ. Սահարեան Բարձր. Վարժարանի: Պէյրութ, 1956, էջ 158:

Նիլիէ Ս. Կուրեան, Բ. Շնորհալի - Իր Ծննդեան 100ամեակի առթիւ (1860-1960):
Իսթանպուլ, 1960, էջ 525:

Երեւանի Հին Զեռադրերի Գիտահետազոտական Ինստիտուտ մատենադարանէն Նուէր
ա) Մատեան Ողբերգութեան - Գ. Նարեկացի:

բ) Տաղեր (Հովհաննէս Թիւրանցի) - Էմ. Պիվազեան:

գ) Մարտիրոս Ղրիմեցի - Ա. Ս. Մարտիրոսեան:

դ) Հովհաննէս Երզնկացի - Արմենուհի Սրապեան:

ե) Խաչատուր Կեչաւեցի (13-14րդ դդ.) - Մ. Թ. Ավդալբեգեան:

զ) Տաղիկներ Սիրոյ եւ Կարօտանաց - Պաղտատար Գալի:

է) Դիվան Հայ Վիմագրութեան - Ա. Գ. Բարսեղաբեան:

Արաբական Միացեալ Հանրապետութեան Սուրիական Շրջանի վարձերու Օրհնք - Թրգմ.
Գրիգոր Էպիփաթեան (նուիրատու): Գահրէ, 1961, էջ 22:

(Շարունակելի)